

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН  
Ч.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

**К.КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Д.10.18.575 Диссертациялык кеңеш**

*Кол жазма укугунда*  
**УДК: 82 – 16 (575.2) (043.3)**

**Кодиров Каримджон**

**МИР САЙИД АЛИ ХАМАДАНИНИН  
ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ ИРФАН ПОЭЗИЯСЫ**

**10.01.03 – чет элдер адабияты  
(тажик адабияты)**

**филология илимдеринин доктору  
илимий даражасын изденип алуу үчүн  
жазылган диссертациянын**

**АВТОРЕФЕРАТЫ**

**Бишкек-2019**

Диссертациялык иш Носир Хусрав атындагы Курган-Төбө мамлекеттик университетинин тажик адабияты кафедрасында аткарылган

**Илимий кеңешчи:** филология илимдеринин доктору,  
профессор **Муродов Хасан Гуломович**

**Расмий оппоненттер:** КР УИАнын корреспондент-мүчөсү,  
филология илимдеринин доктору,  
профессор **Ибраимов Осмонакун  
Ибраимович**

филология илимдеринин доктору, доцент  
**Койчүев Бактияр Турарович**

филология илимдеринин доктору,  
профессор **Исрофилов Шарифмурод  
Рахимович**

**Жетектөөчү мекеме:** Ош мамлекеттик университетинин  
дүйнөлүк адабият кафедрасы. Дареги:  
Кыргызстан, 723500, Ош шаары, Ленин  
көч., 331

Диссертациялык иш 2019-жылдын 22-февралында саат 13.00 до Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д.10.18.575 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а

Диссертациялык иш менен КР УИАнын борборлоштурулган илимий китепканасынан (дареги: Бишкек шаары, Чүй проспекти, 265а) жана <http://dk-aytmatov-ilim.tk> сайтынан таанышууга болот

Автореферат 2019-жылдын 22-январында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу  
катчысы, филология илимдеринин  
кандидаты**

**Н.Т.Ыйсаева**

## ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

**Изилденүүчү теманын актуалдуулугу.** Бир катар эмгектерде тажик-фарсы адабиятындагы ирфан поэзиясынын абалы тууралуу сөз болуп, бул багытта далай олуттуу ойлор айтылып келгендиги ырас, бирок аны тереңдетип изилдөө абалы бүгүнкү күндө дагы деле өнүгүүнүн баштапкы этабында турат. Бүгүнкү күндө ирфан поэзиясынын абалын белгилүү бир деңгээлде аныктаган негиздүү көз караш жок. Ал тургай бул поэзиянын жалпы мүнөздөмөсүн түзүүгө мүмкүндүк бере турган жалпыга маалым картина жарала элек экендиги жалган эмес. Мындай базаны түзүү үчүн жок дегенде фарсы поэзиясынын бутагы катары бөлүнүп, тарыхта из калтырган ушул поэзиянын айрым белгилүү ‘арифтеринин чыгармачылыгын иликтеп-үйрөнүп чыгуу зарылдыгы турат.

Ирфандык поэзиянын өтө жаркын жана жемиштүү өкүлдөрүнүн бири чыгармачылыгы толугу менен изилдөөгө алына элек Мир Сайид Али Хамадани. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын маани-маңызы – ирфандын теогнозисине жана анын максатын, идеяларын жана теориялык жоболорун аныктоого багышталгандыгы менен баалуу.

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясын ар тараптуу изилдөөнүн **актуалдуулугу** ал ирфандын адабий жана диний өңүтүнө өтө кунт койгон чебер акын жана залкар даанышман болгондугуна негизделет. Ошондуктан Мир Сайид Али Хамаданинин кошкон салымын толугу менен изилдебей туруп ирфандын тарыхый тагдырынан жана теориялык жоболорунан терең түшүнүк ала албайбыз. Мир Сайид Али Хамаданиин ирфандык поэзиясы ирфан дүйнөтаанымынын көркөм эволюциялык жолу, калыптануу этабы катары бааланууга тийиш. Фарсы тилиндеги адабият чөйрөсүнүн кеңири аймагына ирфан поэзиясынын кеңири жайылуу жана калыптануу процессинде Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгы көрүнүктүү орунда турат. Элдик философияны, этика, ирфан, калам, мыйзам, хадисти атайын өздөштүрүп, Мир Сайид Али Хамадани өз заманынын жалпыга таанымал ойчулу катары абройго ээ болгон.

Ирак стилинде жазылып, араб лексикасы жыш кезиккен Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгы азыркы окурман үчүн бир кыйла татаал. Анын үстүнө ошол замандагы жалпы билим берүү системасы менен диний маданияттын дагы таасири күчтүү сезилет. Кээде Мир Сайид Али Хамадани фарсы сүйлөмдөрүн курандагы ырларды жана уламыштарды бүкүлү бойдон келтирүү менен бүтүрөт. Ал этикалык мазмундагы кара сөз чыгармаларын ошол заманга мүнөздүү болгон жасалма поэтизацияланган стилде жазган. Демек, Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгында бир эмес эки стил байкалат. Бул көрүнүштү жасалма стилдин алгач жаралуу этабында кезиктиребиз. Анын айкын мисалы XII кылымда Абу-л-Маали Насраллах которгон «Калила жана Димна». Бул китепте табигый стил менен кооздолгон стил кош катар жүрүп отурат. Кара сөз баяндамаларында автор жасалма стилди урунбайт. Бирок жазуучу философиялык темага киришер замат жөнөкөй стили жоголуп, жасалма поэзияга өтүп кетет.

Мир Сайид Али Хамадани ирфан поэзиясындагы акындык күчүн расмий динди ирфандын эмоциялуу мистикалык каражаттарын синкреттеп, аны салттуу исламдын негиздерине ширетүүгө жумшаган.

Анын жолун жолдогон ‘арифтерден айырмаланып, Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгы курандын тамырында калыптангандыктан, куран мотивдери жана андагы уламыштар анын ирфандык поэзиясы бүтүндөй ошол таасирде жаралган. Демек атактуу ‘арифтин поэзия дүйнөсү фарсы менен араб тилинин айкалышынан, исламдык көз караш, эрежелердин жана ирфандык маданияттын өтмүшүнөн турат.

Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясында куран ырлары жана хадистерден цитата алынышы ирфандык поэзиянын өзүнчө поэтикалык тропторунун категориясын түзөт. Троптордун ушул эң татаал системасын *طريقت* (рухий тазалануу жана мыктылануу), *معرفت* (таанып-билүү) жолунда жогорку маданий катмардагы ишмерлер гана өздөштүрө алган. Ушундан улам Мир Сайид Али Хамадани куран ыргактарынын каражаттарына угумдуу, сыйымдуу келип, таамай маңызды таба билгендигине карап ыктаган болуу керек.

Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгынын маанилүү бөлүгү болгон анын ирфандык поэзиясын изилдөөгө киришип жатып, анын бул багыттагы поэзиясы «*توحيد*» (Кудай менен болгон субстанциялуу ширелүү), «*وحدت وجود*» (маңыздын биримдиги) жана үчилитиктүү идеянын бүтүндүгү (*خلق؛ حلول؛ صدور*) – жаратуу, ыйыктыкка айлануу, көрүнүш деген ирфандык түшүнүктөрдү таркатууга жана үгүтөөгө багышталгандыгын баса көрсөтөбүз.

Ирфан таасиринин тажик-фарсы адабиятына болгон таасирин аныктап чыгуу терең изилдөөгө өтө муктаж. Ушул өңүттө Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгы мындай изилдөөлөргө ого бетер муктаж. Себеби анын заманында ирфан окуу планына кирген. Ирфан тарыхындагы Мир Сайид Али Хамаданинин өзгөчө орду тууралуу анын чыгармачылыгы күбөлөйт. Ал чыныгы ‘ариф катары агымдын бөтөнчөлүктөрүн терең өздөштүрө билүү менен, ирфан поэзиясынын үлгүсүндө мыкты чыгармаларын жараткан.

Айтылгандарды тыянак чыгаруу менен, Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы ушул окуунун сырын ачууга арналгандыгын баса белгилешибиз зарыл. Бул окуудагы анын поэзиясынын теориялык жана практикалык маанисин тастыктоо **иштин эң башкы максаты**. Себеби биз изилдөөгө алып жаткан акындын чыгармачылыгында ирфан поэзиясы Чындыкка жакындоонун эң башкы ыкмасы болгондугуна ынануу – Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясынын маанилүү багыты болгон.

Тажик-фарсы поэзия чөйрөсүндөгү бийиктикке Мир Сайид Али Хамаданини алып чыккан да ушу ирфан поэзиясы болгон. Бул поэзиянын таасиринде ал өзүнүн чыгармачыл мектебин түздү, ал мектеп көп сандаган жактоочуларын тапты, анын ичинде аты таанымал далай чыгармачыл фигуралар бар.

Ирфан поэзиясынын өзөктүү маңызын изилдеп чыгууга анын алптарынын негизгилеринен болгон Мир Сайид Али Хамаданинин

чыгармачылыгын талдап чыгуу аркылуу гана жетишүүгө болот. Ирфан поэзиясын Мир Сайид Али Хамаданисиз элестетүүгө мүмкүн эмес. Мындай изилдөө ирфан поэзиясынын иерархиялык тарыхына саресеп салып чыгууга шарт түзүп, анын тегерегинде пайда болгон бир катар олуттуу соболдордун башын ачууга мүмкүндүк берет. Изилдөө аталган акындын чыгармачыл жолун иликтөө аркылуу ирфан поэзиясынын эволюциясына көз салууга болот. Мир Сайид Али Хамадани ‘арифтин: жаралуу (сотворение خلق), буйрук-тагдыр (веление امر), көптүк (множество كثرث), бирдик (единство وحدت) деген терминдердин жардамы менен жандүйнөнүн тазаруу (جان پاک) жолуна түшүү процесси белгиленет.

Мир Сайида Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында синтетикалык мүнөзгө ээ мистикалык, эстетикалык, дидактикалык, психологиялык, нравалык ж.б. көп сандаган терминдер кездешет. Алар бири бири менен тыгыз байланышта болуп, ушул жана башка компоненттер бирин бири толуктап жана поэтикалык кудуретин күчөтүп турат. Ошондуктан ирфандык терминдерди талдоодо жогоруда аталган компоненттердин бир гана аспектиси менен чектелүүгө болбойт. Эскерте кете турган учур: европа илиминдеги «мистицизм» термини фарсы поэзиясындагы ирфандын «мистицизм» мазмунун бере албайт. Фарсы ирфанындагы мистицизм христиан маданиятындагы мистицизмден тек генезиси боюнча өз доорундагы социалдык иерхиядан алган ордуна жараша гана айырмаланбайт. Фарсы ирфанынын өкүлү анын купуя сырларына ынанган, ал купуяга жараша бир гана мистик эмес, христиан мистиктери купуя сыр купуя бойдон калууга тийиш болсо, парсы тилдүү ирфандын өкүлү, анын ичинде Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы жүздөгөн жана андан көп (сулук) жолу аркылуу ачылат. Христиан мистиги үчүн “баары бул – жан”, парсы тилдүү ирфанда “баары бул – жүрөк”. Христиан-мистик дүйнө-өмүрдү таанып-билүүдө жандан (душа), ал эми парсы ирфаны – жүрөктөн башат алат. Жүрөк аркылуу гана жандүйнө мыктыланып, Чындыктын капкасын ачууга болот. Андыктан парсы тилиндеги ирфандын өкүлү Мир Сайид Али Хамаданини христиан маанисиндеги мистик эмес, нукура өздүк термин, түшүнүк менен – ‘ариф (даанышман) деп атоо калыстык болор эле, себеби христиан маанисиндеги “мистицизмди” парсы тилиндеги ирфанга экстраполяциялоо парсы тилиндеги ирфанды ачылбай жаткан асылнарктуу көп тарабын көмүскөдө калтырып коет. Ал эми анын дал ушул көркөм наркынын ачылышына тажик-парсы адабияты абдан муктаж. Мындай изилдөө поэзиянын ушул өңүтүндөгү асыл мурастардын ачылуусуна кедерги болот.

**Теманын изилденүү даражасы.** Ирфан поэзиясынын ар кыл маселелери Е.Э. Бертельс, В.А. Жуковский, О.Ф. Акимускин, А. Арберри., Е.А. Беляев, И.С. Брагинский, З.Н. Ворожейкина, В.М. Жирмунский, А.Ф. Кныш, А.Е. Крымский, Н.Д. Миклухо-Маклай, В.К. Степаняц, И.В. Стеблева, И.М. Фильштинский жана башкалардын эмгектеринде чагылат.

Аталган окумуштуулардын эмгектеринин ичинде биздин изилдөөгө үндөшкөн Е.Э. Бертельстин «Суфизм и суфийская литература», В.Л.

Жуковскийдин «Тайны единения: Жизнь и речи Абу Сайида» аттуу эмгектери бар. Ошону менен бирге бул эмгектердеги талдоолор изилдөө терендиги жана материалдын кеңдигине карабай, диссертациялык ишке шооласы тие албады, анткени алардын биринде дагы тажик-парсы адабиятындага ирфан поэзиясы, анын ичинен Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясы атайын иликтөө предмети болгон эмес

Арийне, Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгын изилдөөгө Парвиз Азкайи, Амин Ахмад Риза, Абу Мухаммад Мухиддин, Азизуллах Майдончи, Дурахшон Махди, Дида Мари Кашмири, Джаъфар Саджоди, Рази Амин Ахмад, Риза Мустафа Сабзавори, Муртаза Муттахари, Сайид Махмуд Анвари, Сайид Ахмад Хамадани, Сайид Абдурахман Хамадани, Сайида Хусайншах Хамадани, Эхсаналлах Али Истархи, Шамсиддин Ахмад жана башка адабиятчы жана чыгыш таануучулар кайсы бир деңгээлде салымдарын кошкон.

Иран илимпозу Парвиз Азкайи «مورج اسلام در ايران صغير» «Распространитель ислама в Малом Иране» аттуу китебинде акындын өмүрүн жана чыгармачылыгына кайрылган. Анын Мир Сайид Али Хамаданиге атайы арналган «Намадония», «Всезнающий» деген трактатын жараткан. Пакистан окумуштуусу Мухаммад Рияз «Аъволу осор ва ашъори Мир Сайид Али Намадони» деген ишинде «арифтин чыгармаларынын толук тизмеси берилип, абдан маанилүү саналган чыгармаларын талдоого алган.

Акындын 680 жылдыгына арналган эки томдук чыгармалар жыйнагынын алгачкы тажик басмасына поэтикалык чыгармалары топтолуп жана бир катар трактаттары кирген. Жыйнакты оңдоп-түзөп, түшүндүрмө менен жабдып, баш сөзүн жазган М. Султонзаде.

Жыйнактын биринчи томуна газелдер, төрт саптар, месневи «Нафт води» («Жети өрөөн») жана кара сөз менен жазылган «Муродоти девони Ыофиз» («Диван Хафиздин ниеттенген иштери») трактаты, «Минъоль ул-орифин» («Акылмандар жолу») жайгашкан. Жыйнакка кирген ырлар Рудаки АН Тажикистан Республикасы Илимдер академиясынын Рудаки атындагы Тил, адабият, чыгыштаануу жана жазма мурастар институтунун колжазмалар тизмесинин негизинде бириктирилген.

«Нафт води» («Жети өрөөн») аттуу месневи болсо Өзбекстан Республикасы Илимдер академиясынын Абу Рейхана Бируни атындагы Чыгыштаануу институтунун колжазмалар тизмесинин негизинде даярдалган. «Муродоти девони Ыофиз» («Диван Хафиздин ниеттенген иштери») трактаты экинчи ирет Санкт-Петербург шаарынын Салтыков-Щедрин атындагы китепкананын колжазмалар тизмесинин негизинде даярдалган. «Минъоль ул-орифин» («Акылмандар жолу») Сайид Ахмад Хамаданинин жарык көргөн китебинин негизинде басылган.

Тандалган чыгармалар жыйнагынын Тажикстанда жарык көргөн экинчи томунда Мир Сайид Али Хамаданинин төмөнкү трактаттары жайгашкан: «Асрор ун-нуқта ё тавъиди ирфони» («Тайны точки же ирфандык айкалышуу»), «Рисолаи футувватия» («Айкөлдүк жөнүндө трактат»), «Рисолаи аклия» («Интеллект жөнүндө трактат»), «Одоб-ул-

машоих» («Шейхтердин этикасы»), «Рисолаи дарवेशия» («Дервиштер тууралуу трактат»), «Рисолаи зикрия» («Эске салуу жөнүндө трактат»), «Машориб-ал-азвоқ» («Маашырлануу суусундуктары») ж.б.

Тажикистан Республикасынын Өкмөтүнүн Токтому жана ЮНЕСКОнун чечими менен 2015-жылы прогрессивдүү коомчулук тажик-парсы ойчулу, илимпоз Мир Сайид Али Хамаданинин 700 жылдык (1314-1386 гг.) мааракесин белгиледи. Бул салтанатка арналып акындын тандалган чыгармалары «Ганљи ирфон» («Ирфандын асыл казынасы») деген аталыш менен эки томдук болуп Тажикстанда жарык көрдү. Китепти оңдоп-түзөп, түшүндүрмөлөр жана баш сөз менен М.Султонзаде, Х.Асозаде жана К.Турдиев жабдыган.

Тажик-парсы ойчулу, илимпоз жана адабиятчы Мир Сайид Али Хамадани Мавераннахр, Хорасан, Иран, Индия жана Пакистанга дагы бирдей тиешелүү. Анын чыгармаларынын жандүйнө парасатынын чар тарабын камтыган энциклопедиялык маңызы тууралуу «Мир Сайид Али Хамадани; его эпоха и его значение в цивилизации Центральной Азии» аттуу монографияда чагылдырылган.

Таджикистандын Р.Асоев, Х.Асоев, М.Султонов, М.Осими, З.Гаффорова, А.Кучаров, М.Муллоахмадов, Х.Мирзозаде, К.Кодиров, Х.Курбонмамадов, Р.Раджабов жана башка окумуштууларынын изилдөөлөрүндө Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгына байланыштуу айрым маселелер козголгон.

К.Кодиров, М.Муллоахмадовдун «Ирфаническая поэзия Мир Сайида Али Хамадани» деген изилдөөсүндө Мир Сайид Али Хамаданинин поэтикалык стили, анын «Машориб ал-азвоқ» («Напитки восторга») трактатындагы ирфандык көз караштары, «Муродоти девони Ньюфиз» («Намерения дивана Хафиза») трактатынын мисалында символ-ишарат жана символ жаратуу талданып, прикладдык жана теориялык ирфандын бөтөнчөлүктөрү, тарыхый-социалдык, теориялык жана адабий башаттары изилденет.

Х.Асоевдин «Али Хамадани и его место в восточной культуре» аттуу монографиясында гуманизмдин бир катар маселелери каралып, адамдын коомдогу жүрүм-турумун иликтөөдөгү ‘арифтин нравалык-этикалык умтулуулары талданат. Мир Сайид Али Хамадани гуманизм көйгөлөрүн адабий планга алып чыгып, коомдогу адам жүрүм-турумунун эрежелери катары карайт деп баса белгиленет изилдөөдө. Мир Сайид Али Хамадани тарыхтын, диндин, философия менен адабияттын кеңири маселелеринде замандаштарына маданияттагы өнүгүүнүн негизги жүйөсү парсы тилиндеги калктардын өрнөктүү салтынан уланат деген идеяны ачкан.

**Изилдөөнүн максаты жана милдеттери.** Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгына жасалган обзор ирфан теориясынын аалымы жана анын поэзиядагы практик устаты болгон залкар инсандын илимий жана адабий ишмерлигин иликтеп-үйрөнүү талап кылган деңгээлге жете электигин далилдеди. Бул изилдөө Мир Сайид Али Хамаданинин ирфан поэзиясындагы чыгармачылыгын изилдөө аркылуу аталган кемтикти белгилүү өлчөмдө

толтуруу максатын көздөйт. Бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер алдыга койулду:

- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы тарыхый-социалдык, теориялык жана адабий факторлорду аныктоо;
- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы «вахдати вуджуд» («маңыздын бирлиги») теориясынын ордун жана маанисин аныктоо;
- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында «таухид» («Кудай менен ширелишүү») теориясын чагылдыруу бөтөнчөлүгүнө талдоо жүргүзүү;
- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында сүрөттөлгөн агартуучу адамдын сапаттарын изилдөө;
- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы Жаратуучунун руханий сүрөттөлүшүн талдоо;
- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы кудайдын сүйкүмү темасын изилдөө;
- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы символдук жана аллегориялык салыштыруулардын сырын ачуу;
- Мир Сайид Али Хамаданинин «Няфт води» («Жети өрөөн») маснависиндеги аллегориялык образдын ачылуу темасын изилдөө;
- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы символдук сүрөттөөнүн жана символ чыгармачылыгынын ыкмаларын изилдөө;
- ирфан поэзиясынын парсы тилиндеги маанисин аныктоо.

**Изилдөө объектиси** – XIII кылымдагы парсы поэзиясындагы Мир Сайид Али Хамаданинин ирфан поэзиялык мурастары.

**Изилдөө предмети** – Мир Сайид Али Хамаданинин ирфан поэзиясы.

**Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизи** катары диссертацияда Россия, Иран, Тажикстан, Афганистан жана Пакистандын адабиятчыларынын жана чыгыштаануучуларынын, анын ичинен негизинен О.Ф. Акимов, А.Т. Алиев, Л.Ю. Асатиани, Е.Э. Бертельс, В.В. Бартольд, Е.А. Беляев, И.С. Брагинский, З.Н. Ворожейкина, В.А. Жуковский, В.М. Жирмунский, А.Д. Кныш, А.Е. Крымский, Н.Д. Миклухо-Маклай, В.К. Наумкин, М.Т. Степанянц, И.В. Стеблева, И.М. Фильштинский, Абдулхусайн Зарринкуб, Аббас Куманиш, Абдулла Афифи, Аликул Баян, Муртаза Мутаххари, Мусо Барухим, Рахим Нажодсалим, Риза Мустафа Сабзавори, Х. Асоев, А. М. Богоутдинов, Х. Зиёев, Х. Мирзозаде, М. Муллоахмадов, К. Олимов, М. Султонов, Р. Ходизаде, Гулям Сарвар Лахури, Гулям Риза Риёз, Мухаммад Риёз, Сайид Махмуд Анвари, Сайид Абдурахман Хамадани, Сайида Хусайншах Хамадани жана башкалардын эмгектери түздү.

**Изилдөөнүн маалыматтык негизи.** Изилдөөдө абройлуу жана ишеничтүү булак катары Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармалар жыйнагы, ырлар жыйнагы жана орто кылымдагы чыгыш ирфан трактаттары пайдаланылды. Изилдөө процессинде парсы поэтикалык стилде жазган Санайи Газневи, Джалал ид-дин Руми, Аттар Нишапури, Хафиз Ширази дагы башка акындардын ырлары талдоого алынды.

**Изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негиздерин** логикалык жана салыштырма-тарыхый усул-ыкма, ошондой эле ирфан адабиятын, анын ичинен



ирфан поэзиясын изилдөө процессинде адабиятчылардын жана чыгыштаануучулардын эмгектеринде калыптанган усул түздү.

**Диссертациялык изилдөөнүн жаңылыгы.** Тажик-парсы адабиятындагы Мир Сайид Али Хамаданинин ирфан поэзиясы ушул диссертациялык иште алгачкы жолу талдоого алынып жатат. Талдоонун жүрүшүндө поэзиянын бул түрүнүн булагы Куран менен сунна экендиги аныкталды. Уламыштар, хадистер жана пайгамбардын айткан сөздөрү Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын өзөгүндө жатат. Куранда жазылган сөздөрдүн мааниси акындын ирфандык поэзиясында чагылдырылган. Жалпы турпатында дагы Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясына тийгизген курандык таасир күчтүү. Курандык элементтерди иргеп алып поэтикалык троптор категориясына киргизүү Мир Сайид Али Хамаданинин жеке калемине таандык. Ошондой эле Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын маңызында «дүйнө бүткөндүн биримдикте ширелүүсү (единства сущего)» – (يا هو يا من ليس الا هو) теориясы жаткандыгын, ал эми жараткан менен субстанциялуу ширелишүү – «таухид» абалына кирүү турмуштук практикадагы ирфандын бирден-бир максаты экендигин ушул изилдөөбүздө тастыктадык.

**Коргоого коюлуучу негизги жоболор.** Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы Жараткан, дүйнө жана адам акыл менен таанып-биле турган чындыктын позициясында турат. Дал ушул негизден уланган идеялар коргоонун негизги жоболорун түзөт:

- тажик-парсы адабиятында ирфандык поэзиясынын жаралуу жана жайылуу жолундагы тарыхый-социалдык, теориялык жана адабий башаттары белгиленет;

- тажик-парсы адабиятында поэзиянын калыптанышына ирфан поэзиясынын тийгизген таасири иликтенип, ортого салынат;

- Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгындагы ирфандык поэзия адабий жанр катары аныкталат;

- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясына теориялык өзөк болгон Куран менен суннанын таасирлик даражасы, ирфан поэзиясындагы «кудай сүйүүсүн» («божественной любви») бөтөнчө позициясын ачыкталат;

- Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы ирфан символдоруна талдоо жүргүзүлөт;

- Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясындагы ирфан символдору, сөз айкаштары жана сөз маанилери чечмеленет;

- тажик-парсы адабиятындагы Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын орду жана мааниси аныкталат.

### **Изилдөөнүн негизги булактары:**

1. Трактаттар: «قدسیه» («Пресвятой»), «وجودیه» («Бытие»), «همدانیه» («Всезнающий»), «اورادیه فتحیه» («Умение постоянного повторения молитв»), «منامیه» («Сновидения»), «مشاینه امیری» («Обаяние эмира»), «چهل مقام صوفیه» («Сорок степеней суфизма»), «مشارب الانواق» («Напитки восторга»), «هفت وادی» («Семь долин»), «ذخیره الملوك» («Припасы государей»), «اسرار النقطه یا توحید عرفانی» («Тайны точки или ирфанское единство»), «فتوی» («Благородство»), «عقلیه» («Постигаемые разумом»), «آداب المشایخ» («Нравы шейхов»), «درویشیه»

(«Странствующий»), «اصطلاحات صوفیه» («Суфийские термины»), «منهاج العارفين» («Путь мудрецов»), «ده قاعده صوفیه» («Десять правил суфизма»), «معرفت نفس» («Познания алчности»), «مرادات دیوان حافظ» («Намерения дивана Хафиза») жана Мир Сайид Али Хамаданинин газелдери жана төрт саптары.

2. Тажик-парсы адабиятындагы поэтика жана риторика боюнча чыгармалар: «گلشن راز» («Цветник тайн») Махмуд Шабустари, «کلمات کوثر» («Краткие словеса»), «طبقات الصوفیه» («Ступени суфизма»), «حقیقه الحقایق» («Сад истин») Санайи Газневи, «کتابت نامه» («Книга перехода»), «منطق الطیر» («Разговор птиц») Аттар Нишапури, «مثنوی معنوی» («Стихи, обращенные к внутренней сути вещей»), «В ней то, что в ней») Джалал-ид-дин Руми, «بوستان» («Плодовый сад»), «گلستان» («Розовый сад») Саади Ширази, «دیوان» («Диван») Хафиз Ширази жана башкалар.

3. Атамекендик жана чет элдик илимпоздордун фундаменталдуу изилдөөлөрү: Х.Мирзозаде, Р.Ходизаде, А.Афсахов, М.Муллоахмадов, Х.Муродов, К.Олимов, М.Султонов, М.Хазраткулов, Дж. Саидзаде, И.С. Брагинский, М.С. Степанянц, А.Е. Беляев, Л.Ю. Асатиани, О.Ф. Акимов, В.В. Наумкин, К.А. Иностранцев, А.Зарринкуб, А.Куманиш, А.Суруш, А.Шанати, Б.Фурузонфар, З.Сафа, М.Мутаххари, П.Азкайи, К.Гани жана башкалар.

4. Чыгыштаануу боюнча изилдөөлөр: Е.Э. Бертельс, В.А. Жуковский, А.Э. Крымский, Е.А. Беляев, И.С. Брагинский, И.М. Филштинский, Р. Фиш, Р. Николсон, А.А. Массиньон, А.Месяц, М.Шиммель, А.Арбери, Н.Питер, А.Вендик, Р.Довзи, И.Гольдский, Н.Д. Миклухо-Маклай, З.Н. Ворожейкина жана башкалар.

Изилдөөнүн жүрүшүндө материал менен иштөөнүн төмөнкүдөй принциптери колдонулду:

1. Ирфан поэзиясы тууралуу сөз болгон чыгыштаануудагы философия жана филология боюнча изилдөөлөр;

2. Уламыш, хадис, пайгамбар сөздөрүн, Куран, суннаны окуп-үйрөнүү, «Чаңор дарвеш» («Төрт дервиш»), «Никмати донишмандон» («Даанышмандан кеңеш»), «Нафт манзар» («Жети керемет»), «Нафт саргузашти Нотам» («Хотамдын жети окуясы»), «Никмати Лукмон ба фарзанд» («Улукмандын уулуна осуяты»), «Надоик ус-сеньр» («Сыйкырлуу бакча»), ошондой эле ар түрлүү санат-насаат, тажик-парсы адабиятынын баалуу чыгармалары;

3. Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгындагы ирфан поэзиясын жыйноо, ыраатка келтирүү жана жалпылоо;

4. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясын тажик-парсы адабиятындагы ирфан поэзиясынын системасында салыштырып изилдөө жана баа берүү;

5. Чыгыштаануучу, философ жана адабиятчылар менен маектешүү.

**Изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси.** Изилдөөнүн натыйжалары жеке Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы эмес, ушул өңүттүн парсы поэзиясындагы абалын мезгил-мейкиндик чегинде айкындап чыгууга мүмкүндүк ачат. Өзөктүү багыты, изилдөөнүн натыйжалары, ошондой эле изилдөөдө пайдаланган адабияттар ирфан поэзиясынын тарыхын жана жалпы эле адабият тарыхын окуп-үйрөнүүдөгү илимий-тажрыйбалык жана окуу процесстерине киргизилет. Изилдөөнүн материалдары окуу

курстарын жана жогорку окуу жайлары үчүн окуу куралдарын түзүүгө, ошондой эле тажик-парсы адабиятынын тарыхы боюнча илимий жана окуу китептерин жазууда пайдаланууга болот.

**Изилдөөнүн натыйжаларынын апробациясы.** Диссертация Носир Хусрав атындагы Коргон-Төбө мамлекеттик университетинин тажик адабияты кафедрасында талкууланып, коргоого сунушталган (протокол № 6 от 23 февраля 2016 г.).

Изилдөөнүн негизги жоболору жана натыйжалары изденүүчүнүн жарыяланган эмгектеринде чагылдырылган. Изилдөөнүн натыйжалары Абуабдуллох Рудаки атындагы Куляб мамлекеттик университетинин профессорлук-окутуучулук курамы арасында жыл сайын өткөрүлүүчү илимий-теориялык конференцияларда (2008-2009); Сотим Улугзаде атындагы Тажик мамлекеттик институтунда (2010-2011); Тажик улуттук университетинде (2012-2014); Носир Хусрав атындагы Коргон-Төбө мамлекеттик университетинде (2006-2015); Чыгыш ойчулу Имам Абу Ханифтин 1310 жылдыгына арналган Эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Душанбе, октябрь 2010); «Мир Сайид Али Хамадани: ученый и мыслитель Востока» аталган Эл аралык илимий симпозиумда (Душанбе, сентябрь 2015); «Вклад Мир Сайида Али Хамадани в цивилизации Центральной Азии» аталган Эл аралык илимий симпозиумда (Хамадан-Иран, ноябрь 2015) билдирүү жана баяндама түрүндө жарыяланган. Изилдөөнүн материалдары Абуабдуллох Рудаки атындагы Куляб мамлекеттик университетинде, Носир Хусрав атындагы Коргон-Төбө мамлекеттик университетинин окуу процессинде филология жана журналистика адистиги боюнча билим алган студенттерге, Сотим Улугзаде атындагы Тажик мамлекеттик институтунун бакалавр жана магистрлерине автор тарабынан пайдаланылды.

Диссертациянын негизги мазмуну, айрым бөлүмдөрү жана бөлүктөрү монография, китеп жана макала түрүндө жарыяланды. Диссертациянын темасы боюнча 34 макала жарык көргөн.

**Диссертациянын түзүлүшү.** Диссертация киришүүдөн, беш бөлүмдөн жана он бөлүктөн, корутундудан жана адабияттар тизмегинен турат. Диссертациянын көлөмү 282 б.

## **ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ**

**Киришүүдө** изилденген теманын актуалдуулугу материалдын изилденүү даражасы негизделет. Диссертацияга материал болгон негизги булактар толугу менен саналып, изилдөөнүн усул-ыкмалары белгиленет; изилдөөнүн милдет, максаты аныкталат, пайдаланган адабияттар боюнча кеңири түшүндүрмө берилет.

**«Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын башаты»** аталган **биринчи глава** эки бөлүмчөдөн турат. Ирфан поэзиясынын тажик-парсы адабиятында пайда болушу жана бул поэзия аркылуу үгүт-насаат маанисиндеги аңгеме, уламыштардын, ошондой эле нравалык-дидактикалык диний жана беллетристтикалык сюжеттердин Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгына болгон таасирин изилдөөгө арналды.

Биринчи бөлүмчө «Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын тарыхый-социалдык, теориялык жана адабий тамырлары» деп аталды. Ирфандын калыптануудагы тарыхый тагдырында брахмандык көз караштардын болгондугу аныкталат. Брахманизм – ирфандын негизги көз караштарын аныктаган элемент. Бул агымдын идеясын улантуучулар тулку бой – бул жанды камап турган капас деп санап, сезимталдыктын аркы тарабынан «ирфандын» чыныгы купуя сырын («гнозис») издешкен. Жандүйнөнү сактап калуу амалын брахманчылар ынанымда деп, кишилерди сактап калуу ирфандагы рухий тазалануудан деп билишкен. Жандүйнөнүн ички тазалануусу аркылуу адамдагы рухтун күчү эркиндикке даярланат, а эгер рух капаста болсо, ага атайын жиберилген рух элчиси жардамга келет. Рух элчисинин көмөгү менен рух ал кабарды таанып-билет. Бул сыяктуу теомистистикалык ой жүгүртүүлөр парсы-тажик ирфандык көз караштарга таандык. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында жана тажик-парсы адабиятынын башка өкүлдөрүнө брахмандык окуу абдан терең таасирин калтырганы таасын байкалат.

Ирфан поэзиясынын калыптануу жолунда арий салтынын издери да бар. Зороастризм инди ирфаны менен контаминацияда болгон, ирфан поэзиясы тамырлаган негизги булак. Жаратман ирфан, контаминация «حکمت الشراق» («Мудрость ишракитов») жана философия «وحدت وجود» («единства сущего») арийлерден уланып келген зороастр көз караштарынын өзөгүндө пайда болуп, көп кылымдарды карыткан эволюциялык жолунда кез болгон маданияттардын жана ынаным-көз караштардын ар түрлүү концепциялуу элементтерин өзүнө сиңирген. Ислам пайда болгондон баштап парсы тилдүү ирфан исламга баш коюп, жаңы теологиялык жагдайда жаңы ынаным-көз караштагы жоболорду калыптандырган.

«الرعاية الحقوق الله» («Соблюдение божьих прав») китебинин автору Хасан Басри ирфан жана кудай издөө жашоосун сүрөттөгөн алгачкы ‘арифи экендиги баса белгиленет. Зу-н-Нун ал-Мисри акындардын ичинен биринчи болуп ирфан поэзиясына терминологиялык символ-ишаратты киргизген. Ал баштаган жол менен терминологиялык символ-ишарат ирфан поэзиясында, бөтөнчө газелде, норматив түрүндө пайдаланыла баштаган. Абу Йазиз Бистами жана Хусейн ибн Мансур Халладж ирфан поэзиясында сүйүү менен гана, кудайды сүйүү аркылуу гана ой жүгүрткөн.

Ирфан багытындагы залкар акындардын бири Санайи Газневи болгон. Анын ойлору жана айткан-дегендери Мир Сайид Али Хамаданинин газелдеринде маанилүү орунду ээлейт. Санайи Газневи иш жүзүндө дагы, расмий түрдө дагы ирфанды поэзияга сиңирген биринчи акын. Ирфан поэзиясынын эң мыкты шедеврлеринин катарында Аттар Нишапуринин «منطق الطير» («Куштар тили») чыгармасы турат. Ал Мир Сайид Али Хамаданинин «Нафт води» («Жети өрөөн») чыгармасын жаратууга зор таасир тийгизген. Жалал-ид-дин Руми газел менен маснавилерине «مثنوی معنوی» («Ички дүйнө маңызына арналган ырлар») ирфан мазмунун киргизип, кудай издөө жолундагы тазаланууну поэзияда чагылдырган. Сыртынан жупуну сезилгени менен Жалал-ид-дин Руминин аллегория, метонимия, метафора жана салыштырууга жык «مثنوی معنوی» («Ички дүйнө маңызына арналган ырлар») аттуу чыгармасы ирфан

поэзиясынын эң бийик үлгүсү. Ал Мир Сайид Али Хамаданинин «چهل اسرار» («Кырк купуя сыр») деген чыгармасынын жаралуусуна абдан зор таасир берген. Хафиз Ширази «طريقت» (руханий мыктылануу) жолунда устат болуп саналат, ал эми анын поэзиясы – ирфан поэзиясынын туу чокусу. Мир Сайид Али Хамадани «Муродоти девони Њофиз» («Хафиз диваны мураттары») трактатын Хафиз Ширазинин поэзиясындагы айрым ирфан терминдерине түшүндүрмө берүүгө арнаган.

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфан поэзиясында такшалуу кезеңине Шабустаринин «گلشن راز» («Купуя сырлар гүлзары») деген ыр түрүндөгү чыгармасы өтө терең таасир тийгизген. Шабустаринин бул чыгармасы ирфандык ой жүгүртүү системасындагы эң бир маанилүү эмгектердин бири. Шабустаринин «گلشن راز» («Купуя сырлар гүлзары») чыгармасы «сырдуу тил» менен жазылгандыктан, акындын иллюзиясын тиешелүү түшүндүрмөнүн коштоосуз чечмелөө мүмкүн эмес.

Наджмуддин Кубра жандүйнө абалынын ар кыл стадия баскычында мистиканы кабылдоо зарылдыгынан келип чыккан түркүн түстөгү элестөөлөрдүн феноменине, түстүү фотизмге көңүл бурган ирфан өкүлүнүн алгачкыларынын бири болгон. Наджмуддин Кубранын чыгармачылыгы (түстүү фотизм теориясы жана түстөрдүн метафизикасы) Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында ажайып улантылган.

Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясы өз алдынча жанрдык формаларда гана эмес, ирфандык көз караш пикирлерин проза чыгармалары аркылуу дагы бекемдеп турган. Ушул эле максатта ал Санайи Газневи, Аттар Нишапури, Джалал-ид-дин Руми, Хафиз Ширази жана башка улуу ‘арифтердин поэтикалык туундуларын пайдаланган.

**«Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы “вахдати вуджуд” (“маңыздын биримдиги”) теориясынын мааниси»** деп аталган экинчи бөлүм Кудайдын атын жана анын атрибуттарын чагылдырган бирдиктүү маңыздын Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясындагы теоманизм теориясынын мазмунуна арналат.

«وحدت وجود» («маңыздын биримдиги») теориясы Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын өзөгүн түзөт. Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы теоманизм үч этапта өтөт: биримдиктин теофаниясы (төгөрөгү төп келген кишинин жеке ысымы менен айкалышы – ысым эпифаниясы); ички маңыздын теофаниясы же атрибуттардын эпофаниясы; кудайлык маңыздын теофаниясы, же маңыздын теофаниясы.

Сайид Али Хамаданинин поэзиясындагы «وحدت وجود» («маңыздын биримдиги») теориясын ирфандын жана Курандын жардамы менен чечмелеп, Курандагы даанышман ойлорду ирфандын чөйрөсүнө поэзиядагы жаркын элестер менен бере алган. Сайид Али Хамаданинин бул концепциясында ирфан сугарылган булак Куран, ал эми Курандын өзү Кудайдын манифестациясы. Ал Курандагы сырлардын ачылышы аркылуу чагылдырылат. Курандын ар бир тамгасында, ар метафорасында миңдеген аллегориялуу мазмун жатат деген идея бар.

Ирфанда Мир Сайид Али Хамадани поэзиянын тили менен турмушту демейки калыбында сүрөттөйт, Кудай жөнүндө ой толгойт. Ирфан поэзиясынын ушул позициясында көзү менен көрүп, жүрөгү менен сезгендерин акыл менен калчап таразалайт. Ушул жол аркылуу Кудай менен адам ортосундагы аралыкты жакындатып, өзүнөн өзү айрылып, түбөлүктөн орун табууга үндөйт:

Гар ьяһоне чун Алойи ьяр дам он ьо шуд фано,  
Катра дар дарё фитоду боз шуд обе ба об.  
(Алайи сымал бүткүл дүйнө өзүнөн өзү арылып,  
Мухитке тамган тамчыдай, суу сууга кошулду).

Ушундан улам Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы Кудай менен ширелишип биригүү «توحيد» түшүнүгү аны чечмелөө жана жайылтуу **актуалдуу предмет** болуп саналат. Себеби Кудай менен ширелишип биригүү «توحيد» мазмунун ачпай туруп «وحدت وجود» (маңыздын биримдиги) ачылбай, экөө бирдей мааниде кабылданып калат. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы «توحيد» – (Кудай менен ширелишүү) биригүү жандүйнөнүн абалына мүнөздүү. Бул абалды сүрөттөө үчүн Жараткан Мукамбет пайгамбарга ыйгарган («момундук») «жандүйнөнүн жай алышы» түшүнүгү тууралуу поэтикалык элестөө түрмөктөлөт:

Аввалин тавъиди кулли они уст,  
Кулли куллиёт дар фармони уст.  
Он гаъе иблоги льомеъ ёфта,  
Дар хама мавзее сомеъ ёфта.  
(Абалкы айкалышуу анын гана үлүшү,  
Баарысы анын кудуретине баш ийет.  
Жараткан сырын төккөндө,  
Чар тараптан угарман табылды).

Мир Сайид Али Хамадани турмуш чындыгында бир гана «манифестация» «توحيد وجود» («маңыздын биримдиги») манифестациясы орун алууга тийиш деген концепцияны карманат. Бул Кудай менен Абалкы акыл-эстин манифестациясы. Кудай «сүйүүнүн» чыгармачыл күчү, анткени ал өзү ашык болгон жана өзүнө ашык кылган кудуреттүү күчү. Ирфандык сүйүүнүн күтүлбөгөн татаал жагдайлары Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын чордонунда турат, себеби ааламдын өзү сүйүүдөн жаралган деп билет акын. Ошондуктан поэзиядагы Сайид Али Хамаданинин поэзиядагы өтө баалуу ийгиликтери ирфандык эротикада жаралган.

Мир Сайид Али Хамаданинин «اسرار النقطة يا توحيد عرفانى» («Нокот сыры же ирфандык биримдик») трактатында «توحيد» – Кудай менен ширелишүүнүн өзү «وحدت وجود» («маңыздын биримдигин» билдирет. «وحدت وجود» «маңыздын биримдиги» теориясынын мазмунунда солик-календердин абалын бөтөнчө символ-ишарат коштоп жүрөт. «وحدت وجود» («маңыздын биримдиги») теориясын поэтикалык шөкөттөп-баяндоодо Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы прикладдык философиянын же этиканын спецификалык калыбына түшөт. Ал эми солик (календер) акырындап отуруп ошонун туу чокусуна чыга билүүгө тийиш.

Диссертациянын Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында “таухид” (Кудай менен ширелишүү) теориясынын чагылышы» деген экинчи главасы эки бөлүкчөдөн туруп, алар Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында Кудай менен субстанциялуу ширелишүү деген теманы камтыйт.

«“Нокоттор сыры же ирфандык биримдик” аттуу трактатында Мир Сайид Али Хамадани “таухид” теориясынын атайын баяндалышы (“нокоттор сыры”)» деп аталган биринчи бөлүкчөдө Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы «نقطه» (“нокот”) – Кудай менен ширелишүүнү жана «وحدت وجود» (маңыздын биримдигин) даңазалоосу талдоого алынат. Акындын ирфандык поэзиясы «نقطه» (“нокот”) тамгалардын жана купуя сырдын маңызы аркылуу куралган. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында «نقطه» («нуқта») Жараткандын идеалдуу даанышмандыгынын сырдуу казынасы деп таанылат. Себеби «نقطه» («нуқта») «нокоттун» чындыгы өзөгөчө тамгалардын жана сөздөрдүн, тамга-белгилер менен сандардын не бир сырлуу купуяларын өзүнө батырып турат. «Нокот» («نقطه») кудайдын тамгасы менен сөзүнүн өзөгүн түзөт. Андыктан Мир Сайид Али Хамадани өзүнүн ирфандык поэзиясында аны бардык аракеттин башаты деп санап, ченде жок көрүнүш, кудайдын эң бир акылман табылгасы деп билет.

Мир Сайид Али Хамаданинин образдуу тилинде «нокот» («نقطه») дарактын тамырларынан жалбырагынын учуна чейин жүгүргөн, андан бүтүндүй жаратылышка жан кирип, бутак, барик, гүл, жыт, даамды жараткан тамчыдай:

غرق آبیست، که یک قطره زلالت بخشد.	آن که بر هر ورقی عکس جمال تو ندید،
آن که از طره مشکین تو بویی نشمید.	ور ز کام غم هجر تو فرو رفت به خاک،
از پی آب، چو ماهی، همه عمر تپید...	هر که بیرون ز خود اندر طلبت سعی کرد،

(Ар барчадан өз жүзүн көрө албаган,

Мөлтүр тамчыдан куралган сууңа чөгөр.

Сенден айрылып, сагынычтан сыз жердин түбүнө кеткен болсо,

Ал сенин тармал саамайыңдын жытын искей албас.

Өз жанынан кечип сага умтулгандын бары,

Сууга жетпеген балык сымал өмүрүн кечиргендир).

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы «ишарат-белгиде» чагылган нокоттун кыймылы өр карай өсүү жолунда барат. «Ишарат-белги» жандүйнөдө, рух дүйнөсүндө үч башка: иллюзиялык, көк дүйнөсүндө жана Кудайдын көз алдында айланып жүрүү менен өтөт. Мындай нокот ‘арифтин поэзиясында «белги» түрүндө, «معرفت» (просветления – көк ааламын тааныган абалда) солик (жер кезген кечил) тиричиликтеги жыргалдан тулку боюн алыстатып, сезим-туйгуну азгырган абалдан өзүн тазалап, Жараткандын аракети алдында анын баарын күм-жам кылат. Бул поэзиядагы экинчи нокотто дагы эле ошол «белги» алдында жарамсыз кылык-жоруктан, уятсыз сапаттардан жандүйнөсүн тазалап, тазарган жандүйнөсүн Кудайдын атрибуттары алдында күм-жам кылат. Нокоттун үчүнчү аракет-көрүнүшү дагы деле «белги» астында солик жер кезген кечилдин өзүн өзү тазалоосу болуп уланат. Мында солик жер кезген

кечил «жеке субстанциядагы кийим-кечесинен» жана «жеке атрибуттарынын аракет-кыймылынан, жеке жүрүм-турумунун жосун-жоругунан» арылып, демек ошонун натыйжасында анын кылыктары Кудайдын аракетине, анын атрибуту Кудайдын атрибутуна, анын субстанциясы Кудайдын субстанциясына ширелишип күм-жам болот. Ошондо жер кезген кечил (календер) Жараткан тараптан соккон желаргынын демин туюп, бейиш жолундагы кубанычты сезет.

Мир Сайид Али Хамаданинин «اسرار النقطه يا توحيد عرفانى» («Нокот сыры же ирфан биримдиги») деген чыгармасында төрт дүйнө: аркы дүйнө, көк дүйнөсү, периштелер дүйнөсү жана адам дүйнөсүндө «нокот» дагы эле төрт «ишарат-белги» түрүндө сүрөттөлөт. Биринчи нокот – бул Кудайдын улуулугу, демек жалкылыктын улуулугунан биримдиктин улуулугуна түшүп келген тулку-бойсуз аң-сезим абалындагы жана жетилик атрибуттагы дүйнө аты менен анын тиги дүйнөгө жарлык кылган манифестациясы аркылуу болуп өтөт. Экинчи «белги» Чындыктын тиги дүйнөдөн түшүп келишине таандык. Ал көк падышачылыгынын эпитет, атрибутунан турган осуят дүйнөсү жана тагдыр китеби деп аталат. Үчүнчү «белги» көк падышачылыгындагы Чындыктын сезим дүйнөсү жана күбөлүктүн дүйнөсү аталган периштелер дүйнөсүнө түшүп келүүсүнө таандык. Анын көрүнүүсү көктөгү ата-бабалардын, абалкы энелердин космос тулкусу жана планеталар түрүндөгү образы баштапкы элемент жана үч катмарлуу туунду катары болуп өтөт. Төртүнчү «белги» жашоодогу Чындыктын түшүп келишинин аякталуу этабына таандык. Мында касиеттүү күчтүн киши дүйнөсүнө келүүсү жана тирүүчүлүктөгү чындыктын формасы Кудайдын ат жана атрибуттары шекилинде чагылышы, маселен, жашоо, таанып-билүү, эрк, кубаттуулук, угум, көрүм, тил.

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында кудайдын сүйүүсүн издөөчү (طالب) башкы мааниге ээ. Бул позицияны ‘ариф ирфандык теогнозистин жалпы концепциясына ылайык ээлеп турат. Анткени бул концепцияда кудайдын сүйүүсүн издөөчү (طالب) Кудайдын эманациясы катары бааланат. Кудайдын сүйүүсүн издөөчү (طالب) бул поэзияда макродүйнө түрүндө кабылданып, ал Кудай менен сүйлөшкөндүктөн баарын көрүп-билип турган күч сыңары аныкталат:

سر سودای تو در سینه هویدا بینند.	عاشقان عکس رخس در همه اشیا بینند،
دو جهان پیش درش عیش مهتا بینند.	هر کرا یک نفسی با تو مهیا گردد،
توتیای رمد دیده بینا بینند.	خاک راهی، که سگ کوی تو بر وی گذرد،
خوشر از مائده جنت مأوا بینند.	درد عشقت، که حمایت گر هر درمانست،
از فروغ تبش نور تجلی بینند.	آتش، کز غم تو رخت دل و جان سوزد،

(Сени сүйгөндөр барлык нерседен сенин жүзүндү көрөт,  
Көкүрөгүндө сүйүү толкуп турат.  
Сени менен сүйлөшүү бир ирмеми келе калса,  
Эки дүйнөнүн жыргалына баткан болот.  
Ит өткөн көчөндүн чаңы,  
Көзү көргөндөр көрө албаган кушту көрөт.  
Ар сыркоодон сактаган сүйүүндүн азабын,  
Бейиштин тамагынан артык көрүшөт.



Сени көксөгөндөн күйгөн от жан жүрөгүңдү өрттөп,  
Манифесттен жанган жарык деп билишет).

**«Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында Жаратуучуну таануу процессин сүрөттөө»** деген экинчи бөлүкчөдө (параграфта) изилдөөнүн объектиси катары ‘арифтин чыгармачылыгындагы солик жер кезген календердин өздүк аң-сезимин изилдөө темасы алынды. Бул багыттагы башкы каражат жана умтулуу болуп «сүйүү» кызмат кылат. Жалгыз гана Кудайга болгон сүйүү, тазалыкка болгон сүйүү. Бул жолду тандаган солик-календер бакытка балкып, акыры өзү кудайдын абалына келе алат.

Кудайды таануу жолуна түшкөн календер Кудайга кызмат кыла баштагандан тартып өзүн жакшыртуу менен «معرفت» (тазаруу, көзү ачылуу) аркылуу өзүнүн жан-тенин пирине жалгайт. Мир Сайид Али Хамадани «Нафт води» («Жети өрөөн») аттуу чыгармасында мындай дейт:

То нагарди марди соъибдард ту,  
Дар сафи мардон наёи мард ту.  
Нар чи аз гардуни гардон мерасад,  
Аз туфайли льони мардон мерасад.  
То наяфтад бар ту мардеро назар,  
Аз вульуди хеш кай ёби хабар.  
Гар ту биншасте ба танъои басте,  
Роъ натвони буридан бо касе.  
Пир бояд роъро, танъо марав,  
Аз сари ашё дар ин дарё марав.  
(Өз жаның оорубаса, кейибесең  
Эрлердин катарына тура албайсың,  
Айланган ааламдан чыккан барлык нерсе,  
Эрлердин деминен чыгат.  
Ошолордун бири сага назарын салбаса,  
Сен өз жаның жөнүндө эч нерсе биле албайсың  
Узак убак жалгыздап жүрө берсең  
Эч ким менен жол басып өтө албайсың.  
Жол басып өтүү үчүн устат керек, жалгыз жүрбө,  
Тирлик үчүн деңизге түшпөгүн сен).

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын маанилүүлүгү – андагы солик-календердин жандүйнөсүнүн ар бир абалы – «توبه» (покаяние – күнөөсүн моюнга алуу), «زهد» (жакшы иш үчүн жанын аябай кызмат өтөө), «توکل» (кудайга тооп кылуу), «قناعت» (баарына ыраазы болуу), «عزلة» (утурумдук нерседен өзүн обочолотуу, жалгыздоо), «ذكر» (эскертип туруу), «توجه» (кунт койуу), «صبر» (көтөрүмдүүлүк), «مراقبه» (байкоо салуу) и «رضا» (канагат кылуу) «тарикаттын» (рухий дүйнөнү мыктылоонун) өзүнчө баскычында сүрөттөлөт.

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы солик-календердин тазаруудагы алгачкы жолу эрк «اراده» (чечкиндүүлүк), экинчи токтоло турган жери «تمرين» (көнүгүү) солик-календер алдыдагы

кыйынчылык жөнүндө билгизет. Календер көнүгүү «تمرین» менен гана аруулануунун нурун өзүнө тартууга жанын даярлайт:

Чун дили ту пок гардад аз сифот,  
Тофтан гирад зи ыазрат нури зот.  
Љуръае з-он бода чун нушат шавад,  
Нар ду олам кул фаромушат шавад.  
(Жүрөгүң кирден тазаланганда гана,  
Субстанциядан келген жарык жаркырайт.  
Ошол шараптан бир ууртам ичкенде гана,  
Эки дүйнө тең эстутумуңдан чыгат).

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында солик-календердин өзүн өзү таанып-билүүсү исламды таркатуудагы салт болуп калган идеологиялык багыттагы каражаттарынын өңүтүндө каралат. Алсак, хадистин көп сандаган темаларынын ичинен экөөнү гана тандап алган. Анын бири өзүн өзү таанып-билүү жолу, бул жол менен көздөгөн максатка жетүү. экинчи хадистин теологиялык жүйөсү жана кудайды таанууга киришүү. Кудайдын адамга жиберген нурун, эманация процессиндеги моделди мындан артык түзүүгө болбос эле. Биз мындай өзүн өзү таанып-билүүдөн адамдын Кудайдын чындыгын тануудагы жетилген абалын, аны кабылдоого даяр экендигин көрөбүз. Биринчи хадис башкы хадис, аны ирфан поэзиясынан жыш учуратабыз. Экинчи хадис солик-календердин кудай жолундагы экинчи тепкичи: анда ал өзүн өзү таанып-билүүнү аяктап, Жаратканды таанып-билүүгө даяр болгон абалы. Демек бул хадис – өзүн өзү таанып-билүүнүн жана Кудайды таануунун хадиси.

Жандүйнөсүн тазартуудагы солик-календердин жез кезүүсү ниет-күйүн тазартуудагы өтө күчтүү ылаажы болду. Ушундай тазаруу аркылуу мыктылануу жолун издеген Мир Сайид Али Хамаданинин заманында абдан өнүгүп, Али б. Аби Талибдин өмүр сүрүү өрнөгү «لا فتى الا على ولا سيف الا ذو الفقار» – «‘Алиден мыкты жигит жок, Зулпукордон өткөн кылыч жок» деген учкул сөздүн таасири күч алган.

**Үчүнчү глава «Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы “сүйүү” жандүйнөсүн мыктылоонун башаты катары жана адамдын Кудай менен ширелишип кетиши»** деп аталган глава эки бөлүкчөдөн турат. «**Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы маңыздын сүрөттөөлүшү**» деген биринчи бөлүкчөдө ‘арифтин поэзиясындагы кудайды таануу темасы талданат.

Мир Сайид Али Хамадани ирфандык поэзиясындагы кудайды таануу темасын ирфандык поэзиянын поэтика жана риторика каражаттарынын көмөгү менен алып чыгат. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы «сүйүү» ичинде сулуулук менен чындык айкалышып, Жараткан менен адамга данакер сыңары таасир берип турган өсүмдүктү элестетет. «Сүйүү» өсүү менен тартылуудан турган «ашақ» ашыктын умтулуу манифестациясынан турат:

یک سر موی از آن هر دو جهان نیم بهاست.  
قدر این تحفه کسی داند، کاو اهل صفاست.

درد عشقت، که دواى دل شوریده ماست،  
از صفای غم تو بی‌بصران را چه خبر،

(Жаныбызга дары болгон сүйүү азабы,  
Бир тал чачы эки дүйнөнүн жарым баасына тете.  
Азиздер сенин ашыктыгыңдын лаззатын биле алар беле,  
Аруулар гана бул табылганын баркын билет).

Кудай жөнүндөгү ой гана сүйүүдөгү сулуулуктун жеткен чеги, ал эми тулку бойдогу сулуулук – бар болгону ушул ойдун чагылышы экендигине бекем ишенет Мир Сайид Али Хамадани.

«Айینه جمال» («Сулуулук күзгүсү») аттуу газелинде акын мындай дейт:

سیر همای عشقش والا بود همیشه،	ظل جلال حکمش بر ما بود همیشه.
چون مسند جلالش دلہای بیدلانست،	پس شہباز حسنش بی جان بود همیشه.
بویی ز خاک کویںش بر جان ہر کہ آمد،	انفاس مشکبارش بویا بود همیشه.
وانکو عمای غفلت پوشید چشم سرش،	خطّ وی از معما اسما بود همیشه.
زیب جمال معنی چون نور معرفت شد،	سرّ صفای عارف زیبا بود همیشه.
جایی کہ سوز عشقش منزل کند زمانی،	لذات جاودانی آنجا بود همیشه.
ہر کو ندید رویش، کور دو عالم آمد،	وان را کہ دید او شد بینا بود همیشه.
آوازہ وصالش سودای انجمن شد،	در آفتاب ذرّہ شیدا بود همیشه.

(Зымырык куштун сүйүүсү ар дайым бийик,  
Анын кудуреттүү күчүнүн көлөкөсү ар дайым үстүбүздө.  
Анын улуу тактысы – бул ашыктардын жүрөгү,  
Анын бүркүттөй сымбат келбети ар дайым биз менен.  
Анын көчөсүндөгү жыпар жыт кимдир бирөөгө жетсе,  
Анын мускус деми ар дайым аңкып турар.  
Билбестиктин сокурлугу көзүн тоскон бирөөлөргө,  
Жазып кеткен ысымдардан эч бирин тааный албас.  
Анын сулуулугу күзгүдөй жарык берсе,  
Арифтин тазалыгы ошондой жаркыраар эле.  
Анын алоо сүйүүсү көз ирмемге уялаган жанда,  
Түбөлүк жыргал ошондо кала берет.  
Анын жүзүн көрбөгөндөр эки дүйнөдө сокур бойдон калат,  
Ал бирөөгө карек болсо, ошол өмүр бою көзү ачык болот.  
Күн бетинде ал ар дайым боло берет,  
Босогосунда, Алайи, «биз», «мен» дегенди унут).

Мир Сайид Али Хамадани теогностикалык поэзиясында خط (пушок), خال (кал), چشم (карек), زلف (тармал саамай), می (шарап), معشوق (ашык жар) сыяктуу салттуу поэтикалык каражаттарды урунуп, поэтикалык саптарынын лиризмин күчөтөт:

ہر سحرگہ بوی لطفش دل بہ بالا می کشد،	صورت موہوم را خط در من و ما می کشد.
سایہ در خورشید گم می گردد و سیمرغ وصل،	زال زار افتادہ را از تہ سودا می کشد.
جان خرامان می شود در ہودج غیب یقین،	خاطف رحمت دل از چاہ تمنا می کشد.
جزو و کل جویان خاک کوی آن عالی مقام	ہر کہ یابد نکہتی، عزمش بہ اقصا می کشد.
ہر کسی در کوی وحت جان خود را ساخت نوق،	رأیت عزّ و شرف تا بر ثریا می کشد.
ابر رویش چون نثار فیض رحمت می کند،	خاکیان خستہ را در صفّ اعلیٰ می کشد.
زبدہ اسرار کون و نقد معیار وجود	در نہاد پیکر خاکی از این جا می کشد.
چون علایی صید عنقای جلالش گشت از آن	بر ضمیرش داغ اشکال معما می کشد.

(Ар таңда мээримдүү жыпар жыты жанды көккө көтөрөт,

Көктө «мен» жана «биз» сүрөтүн тартат.  
 Көлөкө күнгө жетип жоголот, о даанышман Зымырыгы,  
 Ал-күчтөн тайыган карыядан махаббат отун сууруп чыгат.  
 Жан жай каалгып купуялыктын чындыгына келет,  
 Асылнарк кайырчылыктын зынданы менен кош айтышат.  
 Көчөнүн чаңынан бүтүндүктү издеген ак сөөк тукумун,  
 Жыпар жытты тапкан болсо, алыс сапарга үндөйт.  
 Биримдикке умтулгандын баарысынын көөдөнү суктанууга бөлөнөт,  
 Нарктуулук менен даңктуулук туусу жылдызга көтөрөт.  
 Жүзүндөгү булутту ак иш үчүн курмандык кылса,  
 Чаалыккан жер тургундарын эң бийик катарга алып чыгат.  
 Жашоонун купуя сыры менен тирүүчүлүк өлчөөсүн,  
 Топурактан жуурулган тулку бойдон сууруп чыгат.  
 Алайи анканын нуруна олжо болсо,  
 Жандүйнөсүндө шарада табышмагын өрттөп салар).

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы өзүн өзү таанып-сезе билүүгө жана кудайды таанууга багытталгандыктан, Кудайга болгон сүйүүнү батырган жүрөктө жакшылык менен акыйкаттык өнүп чыгат деп ишенет:

آن دل، که یافت یک دم از کوی تو نشانی      گردد نثار راهش در هر نفس نشانی  
 روحانیان علوی در رشک و حیرت افتند،      چون بیدلی نشیند با یاد تو زمانی.

(Көз иримеге сенин дарегинди тапкан жүрөк,  
 Ар бир ирмем сайын ушу жолдо өзүн курмандык кылат.  
 Ашык жан сен жөнүндө ойлоно калса,  
 Көктөгү пирлер кызганычка, таңданууга чөмүлөт).

Кудайга ишенүү менен ынанымдан жаралган ирфандык поэзиясында Мир Сайид Али Хамадани бул поэзиянын критерийлери менен принциптерине баа берүүнүн аракетинде болот. Ошондой болсо дагы Кудайдын субстанциясы жана ага байланыштуу барлык нерселерди анын башкы критерийи деп эсептейт. Кудайга кызмат өтөө, жана ошого умтулуу – ирфан акынынын башкы милдети:

صبح و صلم دمد از مشرق رویت روزی،      جان ز بهرت شود اندر سر مویت روزی.  
 نور خورشید امیدم، که فرو شد به غمت،      هم برآمد ز رهم مطلب رویت روزی.

(Жүзүндөн аткан таңдын нуру кетээр,  
 Тулку бойунду таштап жан кетээр.  
 Сага болгон сагынычтан үмүтүмдүн күнү батаар,  
 Жүзүндөн тамган нур алдымдан тосуп чыгаар).

Мир Сайид Али Хамадани ырларында Кудайдын субстанциясын анын абалын жана маанисин аныктаган ысымдар жана эпитеттер менен белгилейт. Акын Жаратканды жылуу сөздөр менен даңктайт. Туруктуу поэтикалык стилге айланган Мир Сайид Али Хамаданинин мындай мактоолорунда өзүнө таандык этикет бар. Андагы «سرود» (обондуу ыр), «وجه» (маашырлануу), «مستی» (мас болуу), «می» (шарап) акындын ирфандык поэзиясына мүнөздүү сөздөр. «мас болуу» абалы анын ырларында көз салуу – شهود – учурунда өтөт. Мас болуу бул солик жер кезген календердин жолундагы «معرفت» агаруу, тазалануу эмес, «мас болуу» курандык маданиятка таандык. «Мас болуу» термини

(مستی) өзүнөн өзү мас болуу эмес, Кудайга болгон сүйүүгө мас болууну билдирип, динге ого бетер тартылууну күчөтөт:

کاین است در ره عشق آیین مهربانان، نقد حیات خواهی، جان کن فدای جانان،  
بر درگه جلالش آیند جان فشان، مستان جان شوکت بر بوی لطف هر شام

(Жашагың келсе жанбиргеңе жаныңды бер,  
Ашыктардын махаббат жолунда ишеним бар.  
Мас болгон жандар ырайымдын күчүнө тартылышат,  
Анын даңкына жан аябай жакындашат).

«Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы “кудайдын сүйүүсү” темасы» деген экинчи бөлүкчөдө Кудайга деген сүйүү ‘арифтин ирфандык поэзиясынын стили жана шыктандыруучу булагы катары талданат.

Ирфандык сүйүүнүн элементтеринен турган Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясы кынтыксыз жашоонун өрнөгү жана үлгүсү катары алдыга тартылат. Мир Сайид Али Хамаданинин Кудайга болгон сүйүүсү – акын өзү «кынтыксыз инсан» болгон деп таанууну сунуштайт. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы угуму жагынан өтө кылдат, жагымдуу, маани-мазмуну жагынан абдан терең – бул поэзияда адам Жараткандын алдында жанына жайлуу турак таба алат:

غرق آبست که یک قطره نابد نچشید، آنکه بر هر ورقی نقش جمال تو ندید  
آنکه از طرّه مشکین تو بویی نشمید، ور ز کام غم عشق تو فرو رفت به خاک  
از پی آب چو ماهی همه عمر طپید، هر که برون ز خود اندر طلب سعی کرد  
وانکه بی خویش درآمد به یکی لحظه رسید، آنکه با عقل طلب کرد همه عمر و نیافت  
ور نه نزدیکتر از دوست کسی هیچ ندید، خواب جهل از حرم قرب مرا دور افکند  
مست عشقند به بادی که از آن کوی وزید، از تجلی جمالش همه ذرات وجود  
همه در عین وصالند چه پیر و چه مرید، همه پرورده لطفند، چه هشیار و چه مست  
یافتی گنج حقیقت، که برین نیست مزید، چون تو او را همه بینی همه دانی به یقین  
شبم جان علایی سوی خورشید کشید... تابش عکس رخس چون ز پس پرده بتافت

(Ар бир жапырактын бетинен сенин жүзүңдү көргөндөр,  
Тунук тамчысын арнагандар ошол сууга чөгөр.  
Сен менен ажырашуу азабынан сактанып жер түбүнө кеткендер,  
Сенин жыпарлуу тармал чачыңды жок дегенде бир жолу искебеген.  
Сени өзүнөн издөөгө тырмышпаган,  
Суудан чыккан балыктай өмүр бою туйлайт.  
Өмүр бою акылы менен издеп таппагандар,  
А өзүнөн издебегендер көз ирмемде жеткен.  
Наадандыкта уктап жатканды ыйык жерден алыстатат,  
Досунан жакын эч ким, эч качан көрбөгөн.  
Жүзүнөн чачыраган нур бардыгынын бүт бөлүгүн жаркыратып,  
Ал көчөдөн келген сүйүүдөн баары мас болот.  
Мас дагы, соо дагы баары мээримден өнгөнбүз,  
Устат дагы, шакирт да бакытка балкып калган.  
Эгер сен аны көрсөң, баарын көрөсүң,  
Акыйкаттын кенчин таптың, башка эч бир таппайсың.  
Анын жүзү көшөгөнүн артынан жаркыраса,  
Андай Алайинин жан шүүдүрүмү күндү көздөй умтулду).

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы сүйүүнүн белгиси бар: ал рухий дүйнөнүн маңызы жана улам сайын жаңыланып турат. Ушул өнүктөн карганда Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы ирфандык сүйүүнүн маңызынын жарчысы. Алсак, «گوهر معنی» («Жемчужина сути») – «Маңыз бермети» газелинде акын минтип жазат:

<p>ز تشریف بالای دوست بر وی صد اثر باشد.          ز نام و ننگ و کفر و دین به کلی بی خبر باشد.          میان آتش جانم دوامش چون مصر باشد؟          کجا این فر سلطان را درین گلخن گذر باشد.          دلش پیوسته ریش و عیش تلخ و دیده تر باشد...          سریر ملک آن باید، که عزمش پرخطر باشد          که از پیمودن دریا تبخر بیشتر باشد.          کی افتد گوهر معنی ترا تا قدر سر باشد.</p>	<p>دلی را، کز غم عشقش سر مویی خبر باشد،          کسی چون غمزه مستش ز زلف او پریشان شد،          بتی، کز نازکی طبعش ملول است از گل صوری،          تو در گلخن طمع داری، که شاهت همشین گردد،          گدای را که با سلطان بی همتا بود سودا،          سلامتجوی محرومی ز نوق منصب شاهی          کسی از سر این معن به گفت و گو نشد آگه،          علی، گوهر کسی یابد، که او از سر قدم سازد،</p>
--	--

(Анын кылдай болсо да сүйүүсүн бөлүшкөн жүрөккө,  
 Досуңа катылган балээден жүз капсалаң чыгат.  
 Анын назик кыялынан, тармал саамайынан капа болсо,  
 Анын атынан, абийиринен, ишенимден жана кудайсыздыктан алыс болот.  
 Кызыл гүлдүн назиктигинен азап чеккен кумирдин мүнөзүнөн,  
 Уландысы жанымдын жалынына уланат.  
 Коломтодо олтуруп, хан менен маек курсам деп кыялданасың,  
 Падыша кантип очок жанына келсин?  
 Эл башчысы эч качан кедей жанына келбес.  
 Жүрөк жаралуу, көз жаштан арылбайт,  
 Падышадай маашырланууну бакубаттыктан изде,  
 Хан тактысы тобокелге баргандыкы.  
 Бул маңызга эч ким маани бербеди,  
 Деңиз кезген саякаттан акылыңтолор.  
 Аягын баш кылган гана деңиз берметине ээ боло алат,  
 Башың кымбат болсо, сөз берметин көрө албассың).

Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясындагы Кудайга болгон сүйүү солик-календердин духунда сакталган махабат (оазис) өрөөнүн элестетип, негизги жүктү метафора көтөрүп турат. Андыктан метафора жана аллегориянын жардамы менен жаратылган сүрөттөмөдө демейки турмуштагы кадыресе көрүнүш дагы асыл, бийик образга айланган. Кандай болгондо да «ملک غم» («Аза күтүү өлкөсү») газелинде сүйүү – Кудайды таануу каражаты катары алдыга тартылат:

<p>از بد و نیک وجود خویش ناپروا شود.          عاقبت جان و دلش روزی در این سودا شود.          هر که روی مه به گل پوشد، سبک رسوا شود.          کان که چشم از خود ببندد، چون خضر بینا شود.          چون ز خود فانی شوی، این مشکل حل و ا شود.          چون به بحر انداخت نام او دریا شود.          هر کجا زد خیمه این دولت، یقین غوغا شود.          بی گمان از یمن ذاتش در پی همتا شود.          کاخر از خس پوش فکرت این شرر پیدا شود.</p>	<p>هر سری، کز سرّ عشقش واله و شیدا شود،          در سویدای دل هر کس که این سودا نشست،          نیکنامی بایدت، پیرامن این در مگرد،          آب حیوان بایدت، در ظلمت نابود شو،          حل نگرده هرگز این مشکل ترا، تا با خودی،          آب چون از ابر افتد، قطره خوانندش همه،          گشته از غوغای حسنش عالمی پر شور و شر،          ور صدف او را به لطف خویش گیرد در کنار،          تا کی این آتش به خس پوشی، علایی، در نظر</p>
--	--

(Махаббаттын купуя сырларына ашык болгон ар бир баш,  
 Жашоодогу ак-карага көңүлкөш.  
 Бул ышкы жүрөктүн караңгы түпкүрүндө уюса,  
 Акыры жандили да ал ышкынын курмандыгы болот.  
 Жакшы атыңды сактайм десең ал босогону сагалаба,  
 Ай бетине ылай шыбайм дегендин өзү уятка калат.  
 Мүрөктүн суусу керек болсо, түбөлүктүү жайга бет алгын,  
 Өзүнө көз салбагандар гана Кызыр сыңары көзү ачык болот.  
 Өзүң менен өзүң жүрө берсең, маселең чечилбейт,  
 Түбөлүктүү дүйнөгө сиңип кетсең, ал маселе чечилет.  
 Булуттан тамчы тамса, аны «суу» дейт.  
 Ал деңизге тамса, ал «деңиз» болот.  
 Анын сулуулугу жөнүдөгү уу-дуудан бүт дүйнө дүрбөлөңгө түштү,  
 Бул хандык ордосун койгон жерде сөзсүз уу-дуу жүрөт.  
 Мээримин төккөн раковина кучагына алса  
 Субстанциянын (улуу күч) ырайымдуу күчүнөн өзүнө окшошту издейт  
 Алайи, сен качанга чейин бул отту куурай менен калкалайсың?  
 Ой-санаага катылган күч жалындап тутанат).

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы «غیرت» – талпынуу үч бирдикте чагылат: ашык, сүйүктүү жана махаббат. Сүйүүдөгү талпынуу – ашык болгон кишинин демилгесинин бүтүндөй маңызы болсо да, бул ашыктын умтулуу фактору. Умтулуу «غیرت» ашык адам тирүүчүлүктөгү барлык нерсени унуткарып салып, ой-санаа маңызы бир гана нерсеге байланат:

چون نيست حضرتش را از سود ما زيانی، او در نقاب غيرت پنهان خلق عالم.

(Анын бар экендигинен биздин пайдадан зыян жок,  
 Ал талпынууга жашырынып дүйнөдөн, элден өзүн ала качат).

Талпынууну теогностика өңүтүнөн алып караганда башка дагы бир мааниси бар: ал өзүмчүлдүк менен кекирейгендик сыяктуу терс сапаттардан адамды оолактатып турат. Кудай бир дагы жанды мындай кемчиликтери менен жаратпаган – мындай сапаттарды адам кем акылдыгы, жеңил ойлуулугу менен өзү таап алган. Ал эми талпынуу, жакшы нерсеге умтулуу – тирүүчүлүктөгү ушундай жосунсуз катмарлардан арылуунун каражаты. Демек, талпынуу, жакшы нерсеге умтулуу Кудайдын берген жакшы табериги деп ойлогон Мир Сайид Али Хамадани минтип жазат:

دست غيرت گلخن از غولان نفسی کرده پاک، رخت دل بر گلشن این سقف خضر می کشد.

(Талпынуунун колу отту азгырыктан тазалап,  
 Жүрөктө толгон нерсени көз уялпкан мунаранын гүлзарына алып чык).

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы Кудайга болгон сүйүү ички, жандүйнө сулуулугун даңазалоочу башкы маңыз. Ал сүйүүнү субстанциясы аркылуу чагылган рухий сулуулук, ашык жардын символдуу касиеттерине окшош.

Кудай – бул «معشوق الاول» алгачкы махаббат, анткени жан бүткөндүн барлыгы ошол сүйүүгө муктаж, ал болсо дүйнөдөгү барлык нерсенин башаты, жашоодогу тирүүлүктүн уланышы жана мыктыланышы бир гана Кудайдын колунда.

**Төртүнчү глава «Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы демдин оболошу жана жарыктын салтанаттуу жарыясы (манифестация)» эки бөлүктөн турат. «Демдин абалы жана анын оболошу Мир Сайид Али Хамаданинин “Семь долин” – “Жети өрөөн” маснависинде» аталган биринчи бөлүкчө «Њафт води» («Семь долин») «Жети өрөөндүн» Чындыкты жана Кудайды таануудагы көзү ачылууну аңдап-түшүнүү процессин талдоого арналат. «Њафт води» («Жети өрөөн») «Жети өрөөн» маснависин жаратуудагы демилгенин бири жаңы көз караштар жана рухий позициялар, этикалык нормалар аркылуу көркөм чыгармачылыктагы адам аң-сезиминин кайрадан жаратып чыгуу болгондугу белгиленет.**

Мир Сайид Али Хамаданинин «Жети өрөөн» месневиси ‘арифтин жети тарамдан турган рухий саякатын ийне-жибине чейин сүрөттөп чыгат. «Њафт води» – «Жети өрөөндө» «سفر» саякат сөзү жана «سير» аракет-кыймыл сөзү синонимдүү маанини билдирип, көп учурда бири биринин маанисин берет.

«Жети өрөөндө» («Њафт води») караңгы тосмо менен жарык тосмону алып таштап, Жараткандын босогосуна жетүү үчүн (солик) жер кезген календер жети өрөөндү басып өтүүгө тийиш:

Соликонро ъафт води дар раъ аст,  
Чун гузашт аз ъафт води, даргаъ аст.  
Њаст водии талаб оғози кор,  
Водии ишк аст з-ин пас беканор.  
Пас севум водии он аст маърифат.  
Њаст чорум води истиғно сифат.  
Њаст панљум води тавъиди пок.  
Пас шашум водии ъайрат, бимнок.  
Њафтумин водии фаќр асту фано.  
Баъд аз он суйе равиш набвад туро.  
(Жер кезген саякатчынын жолунда жети өрөөн бар,  
Жети өрөөндү өткөн соң, алдында ак сарай турат.  
Биринчиси изденүү өрөөнү,  
Андан ары учу-кыйырсыз махаббат өрөөнү.  
Үчүнчү өрөөн – танып болуу.  
Төртүнчү өрөөн – күнкорсуздук өрөөнү.  
Бешинчиси ыйык биригүү өрөөнү,  
Алтынчы – коркунучтуу шектенүүнүн өрөөнү.  
Жетинчиси – жакырлык менен жексен болуу өрөөнү,  
Андан ары бара турган жериң жок).

Мир Сайид Али Хамаданинин «Њафт води» – «Жети өрөөнү» Кудай жолундагы «солик» календердин рухий саякаты бүтүндөй процесс шекилинде алдыга тартылат. «Солик» календер менен Кудай ортосундагы көшөгө как жарыла ачылып, Кудайдын жүзүн көргөн календердин субстанциясы өзүнөн ажырап, Кудайга бүтүндөй сиңип жок болуп кетет:

Чун ъильоб омад вуљуд ин ъо нигоъ,  
Рост монад молу мулки оби чоъ.  
Соликон донанд дар майдони дард,



То фанои ишк бо ишон чи кард...  
(Бул жерде көшөгө пайда болгондо,  
Суу толгон кудуктай байлыкка марыйсың.  
Календер дарт майданында,  
Сүйүүгө сиңип кетүү кандай болорун билет).

Макулуктан Чындыкка «من الخلق الحق» карай жакырчылык өрөөнүнө (فقر) саякаттоо жана жок болуп сиңип кетүүдө (аннигиляция) (فنا) көшөгөнүн тыгтылышы тууралуу Мир Сайид Али Хамадани буларды айтат: солик дервиш жана анын көшөгөсүнө салыштырмалуу мезгил-мейкиндиктин үстүндө жайгашкан Чындык акыйкат эч кынтыксыз, ал эми ушу саякатка чыккан кечилге Жараткандын сулуулугун көрүү бактысы ыйгарылат.

Айтылгандардан төмөнкүлөрдү түшүнүү керек: кудайдын эманациясын тек карап суктануудан жеке керт башындын мыктыланышына жетише албайсың, ал эми «فنا» жок болуп сиңип кетүү дегенде таптакыр жексен болуп калуу дегенди түшүнбөө керек. Мир Сайид Али Хамаданинин (Нѡфт води) «Жети өрөөнүндө» «مقامات» (бекет) «فنا» (аннигиляция) деген адамдын чыныгы маңызы дегенди билдирет. Өзүн өзү аңдап-түшүнүү менен кудайды аңдап-түшүнүүнүн ортосундагы байланыш, демек, жеке аң-сезим менен кудайды таануу аң-сезиминин айырмасы жана байланышы ачыкка чыгат.

Мир Сайид Али Хамаданинин (Нѡфт води) «Жети өрөөнү» өзүн өзү аңдап-түшүнүү менен кудайды аңдап-түшүнүүнү метафоралык ыкма менен берет, анткени солик-календер өз жолунда Кудайдын кучагында турган мейкиндикке туш болуп, Жараткандын күзгүсүнөн өзүн тааныйт. Мир Сайид Али Хамаданинин (Нѡфт води) «Жети өрөөнүнүн» негизги мазмунунда маңыздын биримдиги жана анын маанисин Мир Сайид Али Хамадани метафоралык тилде чагылдырат.

Идеянын «وحدت» маңызы (биримдиги) «Жети өрөөндө» терең аргументтүү баяндалып, көркөм жасалгаланышы ирфандык метафорикага негизделген.

Ибн Фариз Мисринин «خمريه ميميه» («Шарап касыдасын») чечмелөөдө Мир Сайид Али Хамадани кудайдын сулуулугун түшүнүү үчүн солик-календер ашыгы менен бириккендегидей лаззат алган сыңары, чыныгы сүйүү сезими – рухий, моралдык, эстетикалык мыктылануунун түрү катары чексиз максатка баш коюу менен барабар дейт.

Мир Сайид Али Хамаданинин «Машориб ал-азвок» («Маашырлануу суусундугу») чыгармасы – бул көзгө көрүнүп турган чындыктын сөз менен жеткизе алгыс чексиз сулуулугун түшүндүрүү:

Нѡрфи ишк аз сирри забон дур аст,  
Шарњи ин оят аз баён дур аст.  
Нѡр касе, ки расад ба маънии ишк,  
Толиби [ком] з-ин нишон дур аст.  
(Махаббат сөзүн тил сыры жеткизе албас,  
Купуясын сөз менен айта албайсың.  
Кимдир бирөө сүйүү маанисин чечмелейм дейт,  
Максатка талпынгандар мындайдан алыс).

Мир Сайид Али Хамаданинин «Машориб ал-азвок» («Маашырлануу суусундугу») чыгармасында поэзия – элес-кыялдын натыйжасы болуп көз

алдыга тартылат. Поэзиянын эң маанилүү кызматы – сөз таасиринин адамдын ички дүйнөсүнө, сезим-туюусуна көрсөткөн таасири. Сөз таасири кылган-эткен ишине из калтырат.

«إنا جاهل إزالة الحجاب، ومعنى صفتة هو غطاء له» («Если у несведущего снять покрывало, то смысл его качеств будет ему покрывалом» - «Билбегендин жамынчысын сыйырып алсаң, анын болгон маңызы ошол жамынчы гана болот»).

«فدايى» – мааниси «такыбалык» жана «максаттын багыты» дегенди билдирип, кудай жолуна түшкөндүн дубасына айланып, кол сунгандарды жакындатууну көздөйт. Айтылгандардын мааниси – кудай жолунда тазарууга баруу этаптарын билбегендерге билгизүүнү максат кылып, ирфандын купуя сырларын жана кудайдын жыргалдуу сырларын ачууга, өзүн мыктылоого барат дегенди билдирет.

Ибн Фариз Мисринин бейттерин талдап-түшүндүрүүдө Мир Сайид Али Хамадани өзүнүн жеке ирфандык идеясын мындайча түшүндүрөт:

Гар сари савдои у дори, саре,  
Нар замон бар остон мебоядат.  
Эй нар ду кавн равшан аз офтоби руют,  
Эй нух сипеър чун мурѓ дар доми зулфу холат.  
Биё, ки ин ошики аз сар гирифтем,  
Лъањони хокро дар зар гирифтем.  
(Ал жөнүндө ой-санаа башы ды ээлеп алса,  
Босогону аттаган сайын башынды ийишиң керек.  
Жүзүндөн күн сымал чачыраган нурдан эки дүйнө тең жарык,  
Тогуз катар асман торго илинген куш сымал сенин калыңдын туткуну.  
Кел, биз бул сүйүүнү кайрадан кармадык,  
Дүйнө күлүн алтынга ородук).

Чыгармаларындагы кейипкерлерди метафоралык образдуулукта жараткан Мир Сайид Али Хамадани Кудайдын өзү менен баарлашууга татыган этикалык жана ирфандык идеяга сугарылган объектинин абалына коёт:

Назрати њакќ аст дарёи азим,  
Катраи хурд аст ланнатуннаим.  
(Кудайдын Акыйкаты – улуу деңиз,  
Жыргалдуу бейиш – кичине бир тамчысы).

Мир Сайид Али Хамадани (Њафт води) «Семь долин» «Жети өрөөндө» чыныгы ‘арифтин (мудрец – даанышмандын) жана солик (странствующего – календердин) умтулуу күчүн чагылдырат. Барлык чыгармаларында так, даана маани аллегория менен сүрөттөөнүн үлгүсүн берип, аллегоризмдин жолу менен адаттан тыш ойлор демейки ой менен контаминацияланып, демейки нерсе кудайга гана таандык идеалдуулукка айланат. Кандай болгондо дагы, Мир Сайид Али Хамаданинин (Њафт води) «Жети өрөөн» месневиси – окуялары ирфан поэзиясында чагылдырылган өзүнчө бир саякат китеби.

**Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы “Кудайга болгон сүйүүнүн” сырларын сүрөттөө** деп аталган экинчи бөлүкчөсүндө Ибн Фариз Мисринин «خمريه ميميه» «Шарап касыйдасындагы» өзөктүү мазмунду жана андагы ирфан терминдерин чечмелөөгө арналган Мир Сайид Али

Хамаданинин «Машориб ул-азвок» («Маашырлануу суусундугу») трактаты талданат. Бул кайсы бир деңгээлде араб тилинин түшүндүрмө сөздүгү дешке толук арзыйт.

Ибн Фариз Мисринин «خمريه ميميه» «Шарап касыйдасынын» таасиринде калган Мир Сайид Али Хамадани араб арузунун өлчөмүндө минтип жазган:

و كل و جملاً حسن و من جمله معرون له بل حسن و كل مليهتاً

Касыйда ыр өлчөмүнүн үлгүсү иретиндеги бул бейт араб поэзиясынын чебер устаттары сыңары Мир Сайид Али Хамадани ирфандык көз караштарын араб арузунун ушул өлчөмүндө жараткан.

Мир Сайид Али Хамадани ирфандык бул позицияны Ибн Фариз Мисринин «خمريه ميميه» («Шарап касыйдасындагы» төмөнкү фрагменттин маанисин жана андагы терминдерди чечмелөө үчүн иштеп чыккан:

يقولون لي صفها و انت خبير لوصفها،  
اجل انا باوصافها العيلمو.  
انها شفاة و لا ماء و لطيف ولكن ليس هوى  
و نور و لا نار و روح و لا جسم.

«Сен устатсың, кана, аны мактап ыр төкчү. Ооба, мен аны сүрөттөөгө устамын. Ал тунук, бирок суу эмес, ал назиктик, бирок, азгырык эмес, ал жарык, биорк от эмес, ал рух – дене эмес».

Субъект (ээ) – мыктылануу жолун издегендер, ал эми тазалык – көмүскөдөгү ээнин баяндоочу. Мисалы:

«انها شفاة، لا كشافية الماء، وانها شفاة بما لا يقاس. كان رحمة، ولكن ليس هذا هو نعمة نعمة الحب، وأرق، رحيم بلا حدود. هو مشرق، ولكن لا ضوء النار، وحررق، المدمر، وذلك على ضوء ذلك انعكاسه - الخير والكمال من وجودها، والحياة، والمعرفة، والمعرفة من الهيئات وقلوب. وكلمتي، وهو خبير في صفاته، تلميحا»

«Ал тунук, бирок бул суунун тунугу эмес, теңдешсиз тунуктук; ал сүйкүмдүү, бирок бул сүйүүдөгү сүйкүмдүүлүк эмес, андан да назик, чексиз сүйкүмдүүлүк; ал жарык, бирок ал күйгүзгөн, өрттөгөн оттун жарыгы эмес, андан түшкөн жарык – тулку бойдогу, жүрөктөгү жашоонун, билимдин жана таанымдын, тирүүлүктүн жана сонундуктун жыргалы, менин сөзүм анын касиетин билүүчү...».

Ибн Фариз Мисри мындай дейт:

محسنه و تخدم الواصيفيه له وصفه  
فيحسنوه فيها منهم عن-نثره و نظمه.  
و يتريب من لم يدريه عند ذكرها،  
كموشتاقين نعيمه كلما ذكرت نعمه

(Анын изгилиги проза менен поэзияда аны даңазалагандардын мактоосун туура жолго салат. Аны биле электер атын укканда сүйгөнүнүн атын уккан ашыктай кубанычка бөлөнөт).

Текстти синтаксистик талдоодон өткөргөн соң Мир Сайид Али Хамадани төмөнкү бейттерге мындайча маашырланат:

Чу ёди у шавад муънис зи льон андуъ бистонад,  
Чу андуъаш (шавад ғамхор) зи дил тимор бархезад.  
Навои мутриби ишқаш агар дар гуши льон уфтад,  
Зи кавнайн (даст бифшонад), қаландарвор бархезад.  
Сабо гар аз сари зулфаш ба гуристон барад буе,

Зи ыар гуре дусад бедил ба буйи ёр бархезад.  
(Анын атын эскергенде – көңүлдүн капасын кубалайт,  
Аны сагынганда – көңүл сооронуп, көңүдөн капа кетет.  
Аны сүйгөн ырчынын обону жанга жеткенде,  
Эки дүйнө эки колун булгалаган календер сыңары бийин баштайт.  
Таңкы жел тармал чачынын жыпарын көрүстөнгө жеткирсе,  
Ар мүрзөдөн эки жүз ашык жыпар жытка туруп келер).

Мир Сайид Али Хамаданинин «Машориб ал-азвок» («Маашырлануу суусундугу») бул – Ибн Фариза Мисринин «خمريه ميميه» («Шарап касыйдасынын») ирфандык кодификациясы. Кудайга деген сүйүү шарабын ичүү – мыктылыкты жүзөгө ашыруу, демек, бийиктөө менен мыктылануунун булагын издегендерге жүзүм суусундугуна болгон ышкы күнүмдүк нерселерден алыстатып, ...

Пеш аз он, к-андар ыаһон боғу маю ангур буд,  
Аз шароби ишкі ыонон ыони мо махмур буд.  
(Бакча, жүзүм, шарап дүйнөгө жарала электе,  
Жаныбыз ашыктыктын шарабына мас эле).

**Бешинчи глава «Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы символ жана аллегориянын символдошуусу»** деп аталып, ал дагы эки бөлүкчөдөн турат. «Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы сырлардын жана символдордун чагылышы» деген биринчи бөлүкчөдө ‘арифтин поэзиясында жалпы менен жалкынын маанилик жүгүн аркалап турган лексиканын кызматы талданат.

Мир Сайид Али Хамадани сөздү өзгөчө маанисинде урунат. Термин катары аныкталган бул атайын сөздөр «اصطلاح» поэзияда аллегориялык абалда туруп, татаал түшүнүктөрдү, бөтөнчө маанини билдирет. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында мындай «терминдер» аныктоочу жана аныкталган таризде болот. Мир Сайид Али Хамадани ирфандык поэзиясында урунган терминдер белгилүү бир мезгил арасында өзгөчө бирөөнүн кийлигишүүсүз бир мааниде белгилүү бир түшүнүктү жана маанини билдирүү менен чыгармачыл процесске катышып, ошол аныктоочу сөздөрү менен поэтикалык чыгармачылыктын зарылдыгы болуп калат.

Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясында көп сандаган ирфан термини кезигет: «آيينه گل» (роза күзгүсү), «آيينه دل» (жан күзгүсү), «آيينه هستی» (жашоо күзгүсү), «آيينه گیتی» (аалам күзгүсү), «آيينه جمال» (сулуулук күзгүсү); же: «الحکمه» ал-һикма (ооздук), «امام المپالعه» (окуу көзү), «امير عالم» (ааламдын бийлөөчүсү), «الکتاب» (китеп), «عمت» (жолун жолдоочу), «رخ» (жүз, жаак), «رخشش» (нур чачыроо), «سبحان» (таза, тунук), «شاه مرغان» (куш падышасы), «شاهد» (күбө), «شراب عشق» (махаббат шарабы), «شراب ظهور» (жаралуу шарабы), «غيب مطلق» (абсолют сыры), «غيب کوكب» (жылдызсыз), «لوايح» (долбоорлор), «لمع» (жаркыроо, жалтыроо), «محبوب» (ашык), «می مغان» (сыйкырчы шарабы) ж.б.

Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясындагы «حق» (чындык) Кудайдын атрибуттарынын бири:

Чизе ки вуљуди у ба худ нест,  
Њастии нињодан аз хирад нест.  
Њасти, ки ба ъак киём дорад,

У нест, валеk ном дорад.  
(Өзүнөн өзү пайда боло албаган нерсени,  
Турмуш чындыгы дешке болобу.  
Чындыктан жаралган турмуштун болмушу,  
Ал ал эмес, бирок аты бар).

«شهود» (көз салуу) сөзү Мир Сайид Али Хамаданинин түшүндүрмөсүндө өзгөчө мааниге ээ:

هر كه از گردون گردان مى‌رسد،      از طفيل جان مردان مى‌رسد.  
گر نباشد نفس ارباب شهود،      خود نگردد دور پرگار وجود.

(Айланган асмандан келген,  
Адам жашоосу аркылуу келет.  
Көз салууда инсандык болбосо,  
Болмуштун тегерегинде айлана албас).

Ирфанда «Чындыктан чындыкка» версиясы «شهود» «байкап көз салуу» аталып, ал Түбөлүктүн көз салып турушунун маңыз деп таанылган. «شهود» – бул субстанциялар биримдигинин версиясы.

Ирфандын поэтикалык чөйрөсүндө Мир Сайид Али Хамаданинин ирфан поэзиясындагы эң башкы өзгөчөлүгү аллегория менен купуялыкка толгон тилинде. Буга мындай мисал далил боло алат:

Гар саги нафси ту ба фармони туст,  
Пас ту якин дон, ки биъишт они туст.  
Душмани туст ин сагу аз саг батар,  
Ишвай душман ту аз ин пас махар.  
(Мүнөзүңдүн итчилик жагын башкара алсаң,  
Анда бейиш сенин эркиңде.  
Сенин душманың ит, же иттен да жаман,  
Душманыңдын жасакерлигин жайына койбо).

Бул фрагменттеги «саг» (ит) – ирфандык түшүнүктө сезимталдыктын метафорасы.

Идеялык позициясын Мир Сайид Али Хамадани аллегорияга, сырдуу купуялыкка чулганган рельефтүү ойлор менен берет:

Аз ьараси сабр баровард гирев,  
Бандаи дин бош, на муздури дев.  
Сар зи ьаво тофтан аз сарварист,  
Тарки ьаво куввати пайгамбарист.  
(Чыдоонун коңгуроосу ачуу үн салды,  
Дөөнүн кызматчысы болбой, ишенимдин кулу бол.  
Кызыгуудан баш тартуу – эрктүүнүн белгиси,  
Азгырыктан арылуу – пайгамбардын кубаты).

Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында форма алкагындагы маңыз менен мазмун, редиф менен ыргак абдан көп кырдуу жана аллегориялуу. Мындай бөтөнчөлүктү поэзиясынын барлык үлгүлөрүнөн көрүүгө болот:

Миёни оби ьаётию об мельуйи,  
Фарози ганльиву аз фока дар такопуй,

Ки куйи дуст Һамельуйиву намедони,  
 Ки гар назар ба Һакикат куни, ту он куй.  
 Зи буй зулфаш аз он Һофили, ки маъруми,  
 В-агарна аз хами зулфаш ту худ яке муй...  
 (Мүрөктүн суусунда отуруп, суу издейсиң,  
 Кенчтин үстүндө отуруп, жакырлыкка батасың.  
 Досуңа жол издейсиң, чындыгында,  
 Ошо жол дал өзүңсүң.  
 Анын тармал саамайынын жыпар жытынан айрылгансың,  
 Болбосо, ошо тармалдын бир талы өзүңсүң).

«Мүрөктүн суусунда отуруп» дегени аллегориялык мааниге ээ. Байыркы мифтерда «мүрөк суу» булагынын башаты туңгуюкта болот, ага жетүү өтө кыйын. Ал булак адамга өлбөс өмүр берет.

Мир Сайид Али Хамаданинин ырларындагы «деңиздей жарык» ушу мүрөк суусуна салыштырылат. Бирок андагы башталыш караңгыдан агып чыккан суудан эмес, кудайдан келген жарыктан. Демек, түбөлүктүү жашоону ‘ариф мүрөк суусунан эмес, (معرفتی) агаруудан издеши зарыл.

Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясындагы ыр саптары жараткандын позициясында, адамдык асылзаада касиеттерди даңазалайт, ошондуктан анын мазмуну асылзаада сапаттар менен тыгыз байланышта. Салттуу поэзия чөйрөсүндө акындын чыгармачылыгы ашыкпаган узак көңүл токтотууну талап этет. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфан терминологиясын түшүндүрүп, чечмелөө өзгөчө ыкмага муктаж. Анын поэзиясындагы айрым лексика сөздүн сөздүктөгү эле маанисин берет. Акын тарабынан атайылап сөздүктөгү мааниси тандалып алынган. Бирок башка агымдар сыяктуу эле ирфанда дагы бир кыйла татаал терминологиялык система иштелип чыккан.

**«Мир Сайид Али Хамаданинин “Хафиздин ниеттери жыйнагы” трактатындагы ирфандык символдордун чечмелениши»** деген экинчи бөлүкчө ‘арифтеги эң бир баалуу маданий булактын бири Хафиз Ширазинин газелдер жыйнагын изилдөөгө арналган.

Газелдер диванында Хафиз Ширази абдан терминдерду урунган, анын ичинен «میخانه» (шарап үйү) терминдер катары бар:

ما درس سحر در ره میخانه نهادیم،	محصول دعا در ره جانانه نهادیم.
در خرمن صد زاهد عاقل زند آتش	این داغ، که ما در دل دیوانه نهادیم.
سلطان ازل گنج غم عشق به ما داد،	تا روی در این منزل ویرانه نهادیم...

(Жол тартып баратып шарап үйүндө таңкы сабак калтырдык,

Ашык жарга баратып дуба үрөнүн калтырдык.

Жүздөгөн календер кырманьы отко түшөр,

Акылдан адашкан жүрөккө тамга басып кеттик.

Тагдыр таксыры ашыктыктын казынасын берди бизге,

Шалдыраган карыга жүз бураар замат).

Мир Сайид Али Хамадани «میخانه» (шарап үйү) терминин ‘ариф солик-календердин деми деп, «یتکده» («кумирня») терминине маанилеш санайт. Мир Сайид Али Хамаданинин пикири боюнча «میخانه» синонимдери чындыктан жана

субстанциянын берилүүсүнөн, кошумча сезимталдыктын абийир добушуна айланып, изги сапат катары бааланат. Ирфандык поэзияда «میخانه» кудайга курулай суктануудан алыс, мыктыланган 'арифтин рухий дүйнөсү деп таанылат.

Ирфандык символдуулуктун системасында «میخانه» (ичимдик жайы, шарап үйү, шарап сактаган жай) экстаздын күчү ташкындап турган мыктыланган 'арифтин жандүйнөсүн билдирет. Мындай абал ирфандык терминологияда «عالم لاهوت» – жандүйнө деп аныкталат.

Мир Сайид Али Хамадани «Муродоти дивони Ыофиз» («Намерения дивана Хафиза») «Хафиздин ниеттери диваны» трактатында «میخانه» түшүнүгүн чечмелеп мындай дейт: «میخانه – шарап сакталып турган жер, бул ар качан нурун чачып турган кудайлардын үндөөсү. Бул «اولیا» жана «انسیا» касиеттүү ошондой эле сүйгөндүктү аныктаган жобо.

«شاهد» (көз салып байкап туруучу) деген ирфандык түшүнүктү Хафиз Ширази мындайча чечмелейт:

بندۀ طلعت آن باش، که آنی دارد.	شاهد آن نیست، که مویی و میانی دارد،
خوبی آن است و لطافت، که فلانی دارد.	شیوۀ حور و پری گرچه لطیف است، ولی،
که به امید تو خوش آب روانی دارد.	چشمۀ چشم مرا، ای گل خندان، دریاب،
نه سوار هست، که در دست عنانی دارد.	گوی خوبی که برد از تو، که خورشید آن جا،
آری آری، سخن عشق نشانی دارد...	دلنشین شد سخنم، تا تو قبولش کردی،

(Ашык жар деген узун чач, келбет эмес,  
Нур чачкандын кулу бол.  
Бейиш кызы менен перинин назиктиги болсо да,  
Сулуулук менен назиктик кимдир бирөөдө.  
Көзүмдүн кареги, о, жайнаган роза, тапчы,  
Сенден үмүт кылып, таттуу шире чыгарган.  
Күн турган жерде сенин сулуулугунду ким тосо алат,  
Ооздукту кармаган чабандес эмес.  
Сен муюганда гана менин сөзүм жагымдуу болду,  
Ооба, ооба, махаббат сөзүндө өзгөчө белги бар).

Бул газелде «شاهد» (көз салып байкап туруучу) мында туруп, сүйлөп жатат жана байкоо салып турат. Ашык жар дагы мында пайда болууга акылуу. Мир Сайид Али Хамадани «شاهد» (көз салып байкап туруучуну) маңыздын эманициясы деп түшүнөт, жана ал каландардын атрибутунда жана атрибуттан сырткары пайда болот дейт.

Хафиза Ширазинин газелинде ирфандык символ «چشم» («көз») Кудай байкоо салып турат деген мааниде:

دل از پای نظر آید به سوی روزن چشم.	خیال روی تو چون بگذرد به گلشن چشم،
منم ز عالم و این گوشۀ معین چشم...	سزای تکیه گهت منظری نمی بینم،
«اگر رسد خللی، خون من به گردن چشم».	نخست روز، که دیدم رخ تو، دل می گفت:

(Сенин элесиң көзүмдүн гүл жайнаган бакчасынан өтсө,  
Көз караш менен кошо жүрөк да карекке келет.  
Сенин тирегиңе татыктуу көз караш таба албадым,  
Жүзүңдү көргөн алгачкы күнү жүрөгүм айтты.  
Кокус бир нерсе болуп кетсе, менин каным көзүң үчүн,

Сени менен көрүшкөн таңга чейин).

Мир Сайид Али Хамаданинин «Муродоти девони Ёофиз» («Намерения дивана Хафиза») «Хафиздин ниеттери диваны» трактатында символ «چشم» («око») – «көз» башка дүйнөдөгү эргүүнүн сулуулугу жана жетилген мыктылыгынын атрибуту. Мас болгон жана сырчоолуу «көз», айрылуудан жана уйкусуз өткөн өмүрдөн кийин өзү закымга айланат, муңга баткан ашыктарды ашыгынын жүзүн көргөзбөй салат. Акырында ал сулуунун кылыктанганы баарысын мас кылат. Төмөнкү газелде Хафиз Ширази ушул жагдайды сыйкырлуу түрдө сүрөттөгөндүктөн, карапайым жупуну аң-сезим элестетип чечмелей алгыс кырдаал түзүлөт:

همراز عشق و همنفس جام داده‌ایم...	ما بی‌غمان مست دل از دست داده‌ایم،
ما آن شقایقیم، که با داغ زاده‌ایم...	ای گل، تو دوش داغ صبوحی کشیده‌ای،
این داغ بین، که بر دل خونین نهاده‌ایم.	چون لاله می‌مبین و قدح در میان کار،
نقش غلط مبین، که همان لوح ساده‌ایم.	گفتی، که حافظ، این همه رنگ و خیال چیست؟

(Капарсыз мас болуп отурганда жүрөгүбүздү жоготтук,  
Махаббат сырдаштары, шарап ичип маектешкендер биз...  
О, гүлүм, кечээ таңкы баш жазууну баштан өткөрдүң,  
Биз жоогазын – ошол тамга менен кошо туулган...  
Жоогазын сымал чөйчөк менен шарапка көз түшүрбөй,  
Андан көрө жүрөктөн кан агыза басылган тамгага карачы.  
Хафиз, дедиң сен, бу гүлдөрдүн, бу ойлордун кереги не?  
Жаңылып сүрөткө караба, биз дагы эле таза тактабыз).

Мир Сайид Али Хамаданинин чечмелөөсүндө «مست» – мас болуу – жер кезген календер досунун сулуулугуна айраң таң болуу, суктануу дегендик. «Мас болууда» дем, жүрөк, жан үчөө биригип, аң-сезим менен айкалышат, ошондо дем мас болуу абалына түшөт.

Хафиз Ширазинин поэзиясы ирфандык символдуулукка ширелген. Буга акындын поэтикалык элестөөлөрүндөгү аллегориялуулук жакшы жагдай түзгөн. Хафиз Ширазинин газелдериндеги ирфандык тенденция сөздүн күчүндө жатат. Арийне анда сөз чүмбөттүү. Хафиз Ширазинин газелин аллегория ар убак коштоп жүрөт.

Поэзиясында Хафиз Ширази ар дайым эстетикалык жана маңыздуу терминдерди издеп, газелдеринде таасири күчтүү ирфандык эпитеттерди пайдаланган. Алсак, ирфандык мазмундагы бир газелинде каландардын изденүү этабына тиешелүү «моъни сиём» деген эпитетти келтирет:

درده قدح، که موسم ناموس و نام رفت.	ساقی، بیار باده، که ماه صیام رفت،
عمری، که بی‌حضور صراحی و جام رفت.	وقت عزیز رفت، بیا، تا قضا کنیم،
در عرصه خیال که آمد، کدام رفت...	مستم کن آن چنان، که ندانم ز بی‌خودی
رند از ره نیاز به دارالسلام رفت.	زاهد غرور داشت، سلامت نبرد راه،
قلب سیاه بود، از آن در حرام رفت...	نقد دلی، که بود مرا، صرف باده شد،
گمگشته‌ای، که باده‌ی نابش به کام رفت.	دیگر مکن نصیحت حافظ، که ره نیافت

(Ашпоз, алып кел шараптан, сийам айы өттү эми,  
Чөйчөктү толтур, абийир менен ар-намыс сезону өттү.  
Кымбат мезгил кетти, келгиле кубалап жетели,  
Көөкөр менен чөйчөксүз өткөн күндөрдү.



Эс-учумдан танганча, куйчу шараптан,  
Жадымда келген да бар, кеткен де бар...  
Кечил кекирейүүдөн кыйналды, сапары уланбады.  
Бузуку бейиштин сарайына жөнөдү,  
Жанымдын көрөңгөсүн шарапка короттум,  
Жандүйнө караңгы болду, өмүр текке кетти.  
Хафизге насаат айтпагыла, жол таппай калды деп,  
Адашып, андан аркы өмүрдө көрүстөн уурусу болду).

Мир Сайид Али Хамаданинин «Муродоти дивони Њофиз» («Хафиздин ниеттери диваны») трактатында «аркы дүйнөнү таанып-билүү али мүмкүн боло элек» солик-календердин ички аң-сезими «ماه سياه» аталган.

Мир Сайид Али Хамадани «Муродоти дивони Њофиз» («Хафиздин ниеттери диваны») аттуу трактатта Хафиз Ширазинин сырдуу газелдеринде учураган символдорго ирфандык түшүндүрмө берет: «عيد» (майрам), «بت» (кумир), «يار» (жос, курбу, ашык), «محبوب» (ашык), «هوست» (дос), «غزه» (жароокерлик), «بهار» (жаз), «قدح» (чөйчөк), «فراق» (айрылуу), «بلبل» (булбул), «صبا» (зефир, таңкы айдарым), «مطرب» (музыкант) ж.б.

Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктасак, тажик-парсы адабиятындагы ирфан поэзиясынын оболошу бул поэзияны жараткандын чыгармаларында ирфандык сөздөрдүн жайылышына өбөлгө болуп берди. Бул терминологияны алгач жыйнай баштаган ошол 'арифтин өздөрү болгон.

**Корутундуда** Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы боюнча диссертациянын беш главасында жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжасы чыгарылды:

1. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы тажик-парсы адабиятынын ажырагыс бөлүгү. парсы адабияты таркаган аймакта ирфан поэзиясынын бекемделишинде жана жайылуусунда Мир Сайид Али Хамадани көрүнүктүү орунда турат.

2. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы ал окуунун негизинен адабий жана диний өңүттө жайылышын тастыктайт. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясын ирфан идеяларынын эволюцияланышынын көркөм-диний этабы катарында баалоо зарыл.

3. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы салттуу исламдын расмий дин менен ирфандын эмоциялуу каражаттары аркылуу синкреттешкен жолу менен бекемделишине багытталган.

4. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы курандын өзөгүндө калыптангандыктан анын поэтикасында курандын мотивдери менен аңыздарынын таасири абдан байкалат.

5. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы окумалдыктын негизинде араб тили менен парс тилинин айкалышынан, исламдык окуунун, исламдык көзкараш менен эрежелеринин таасиринен жана ирфандык маданияттын өтмүшүнөн турат.

6. Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгынын эң маанилүү бөлүгү анын ирфандык поэзиясы «таухид» (Кудай менен субстанциялуу ширелишүү), «вахдати вуджуд» (маңыздын биримдиги) и при единой идеи

халктын биримдиктүү идеясында (жаратуу), ыулул (образга түшүү) и судур (көрүнүш) деген ирфандык түшүнүктөрдү үгүттөөгө жана жайылтууга багытталган.

7. Мир Сайид Али Хамаданинин чыгармачылыгы чындыкка жетүүнүн өтө маанилүү жана жөнөкөй жолу деген ишенимге негизделип, адамдын татыктуулугун таанууга үндөйт.

8. Жеткиликтүү кыска жана көркөм болгондуктан Мир Сайид Али Хамадани курандык каражааттарды пайдаланган. Анын курандагы ырлардан, хадистерден цитата алганы ирфандык поэзиядагы троптордун өзүнчө поэтикалык категориясы деп бааланат.

9. Ирфандык поэзияда Мир Сайид Али Хамадани күнүмдүк турмуш менен түбөлүктүү жашоонун табышмагын «чындыктагы абал» менен «маңыздын биримдиги» системасында чечип, ошол аркылуу аң-сезимдин өзөгүндө жаткан өзүн өзү таануу менен кудайды таануунун теориялык жоболорун аныктоо мүдөөсүн көздөйт.

10. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында «единства сущего – маңыздын биримдиги» идеясы (вахдати вуджуд) «чындыктагы абалды» рухий-интеллектуалдуу таанып-билүү жагынан турмуштун өзүндө практикалык мааниге ээ. Анткени акыркы «модул» «таухид» – нокоттор сырынын тартылуу процессинде жатат. Ал нокоттор Кудай дал ортосунда турган негизги нокоттон чачырайт.

11. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы теогностикалык принципте жаралган. Ошондондуктан анын мазмуну ирфандык түшүнүктөрдү, символ-ишараттарды жана терминдерди чечмелөө жана кең-кесири түшүндүрмө берүүдөн турат.

12. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында пайдаланган аллегориянын ар биринин көтөргөн жүгү бар жана белгилүү маанини камтыйт. Алардын максаттуулугу күмөн жаратпайт, себеби акын алардын маңызын таасирлүү болушун көздөгөн. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында пайдаланган тамсил, притча, суроо-жооп, көп учурда курандан алынган алынган үзүндүлөр акындын чыгармачылыгындагы тандалма стилдин калыптанышында маанилүү ролду аткарган.

13. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы «сүйүү» экстаздык мааниде бир кыйла мааниге ээ, себеби ирфандык башталыш жана андагы принциптер өзүнө тартуучу аруу күтүү процессинде чагылдырылат. Мир Сайид Али Хамаданинин «ирфандык сүйүүсү» ирфандын идеяларын таркатууда, ал тургай теориялык жана прикладдык ирфанга тарбиялоодо маанилүү ролду аткарат.

14. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы «кудайдын сүйүүсү» адамдын – Кудайга, Кудайдын – адамга таандык өтө маанилүү иерархиялык баскычынын бирине окшош. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы «кудайдын сүйүүсү» мазмунунун квинтэссенциясы – Кудайга жакындашуу, жана акыр-аягында ага ширелишүү.

15. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясында бийлик менен адамдагы купуялыктын мазмунун ачат. Дүйнөнү аңдап-түшүнүү жана дүйнөнүн адамга болгон мамилеси поэзия темасы аркылуу тастыкталат.

16. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы калам абалын издөөнүн аракетинде. Ушул абалында ал Чындыктын жолуна түшүп, андыктан поэзиясы аң-сезимдин сүйүүсүнүн, аң-сезимдин оймолорунун жана жандүйнөнүн сырчоо тамырларынын синтезин чагылдырат. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы ынаным, күбөлүк сыяктуу баалоочу ой толгоолорду камтыганы менен жалпы маанисинде бир гана «сүйүү» маңызын камтыйт.

17. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясындагы маңыз менен мазмун форма, радиф жана рифманын алкагында абдан көп кырлуу. Мындай өзгөчөлүктү анын поэзиясынын бардык үлгүлөрүнөн көрүүгө болот.

18. Мир Сайид Али Хамадани ирфандык поэзиясынын купуя сыры «шухуд»-и – (байкоо салууда). «Ирфан шухуд» – Мир Сайид Али Хамаданинин диний түзүмдөгү поэзияга жана жеке жандүйнөсүндөгү башталышты аңдап-билүүгө ынтызарлыгы, баштапкы субстанцияга жана күнөөсүз башталышка кайтып кетүүгө умтулуусу. «Ирфан шухуд» – Мир Сайид Али Хамаданинин өзүн өзү таанып-билүүсү.

19. Ирфандык поэзиясын жаратууда Мир Сайид Али Хамадани сөздүн сырткы түрүн гана пайдаланбастан, анын ички маңыздык мүмкүнчүлүктөрүн издеген, себеби маанинин квинтэссенциясы бул каражат эмес, максат болгон.

20. Мир Сайид Али Хамадани ирфандык поэзиясында кудайды сүйгөн акын катары таанылагн. Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясы ирфандык терең мазмунга ээ аллегория, символ, метафора жана метонимиянын жардамы менен жетишкен эргүү менен экстаздын поэзиясы.

#### **Диссертациялык изилдөөнүн негизги мазмуну төмөнкү эмгектерде чагылды:**

##### **Монографиялар**

1. Кодиров, К. Сущность ирфана Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 252 с. (на тадж. яз.).
2. Кодиров, К. Теория «единства сущего» в сочинении Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. – Душанбе: Шульёён, 2009. – 301 с. (на перс. яз.).
3. Кодиров, К. Ирфан Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. – Душанбе: Адиб, 2012. – 256 с. (на тадж. яз.).
4. Кодиров, К., Мансур, Некпанонь., Мухаммад, Фарзонжу. Ирфаническая поэзия Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров, Некпанонь Мансур, Фарзонжу Мухаммад. – Тегеран: Эрон льом, 2015. – 279 с. (на перс. яз.).
5. Кодиров, К., Мухаммад Фарзонжу., Махди, Бахши. Мир Сайида Али Хамадани и суть ирфана [Текст] / К. Кодиров., Бахши Махди., Фарзонжу Мухаммад. – Тегеран: Эрон льом, 2015. – 270 с. (на перс. яз.).
6. Кодиров, К., Муллоахмад М. Ирфаническая поэзия Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров., М. Муллоахмадов. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 256 с. (на тадж. яз.).

7. Кодиров, К. Ирфаническая поэзия Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 262 с.

**I. Рецензияланган илимий журналдарда жана ЖАК тарабынан сунушталган басылмаларда жарыяланган макалалр**

8. Кодиров, К. Размышления о хадисах пророка в книге «Семь мудростей повелителя правоверных» Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2012. – № 4/5 (94). – С. 246-250 (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=25975563>

9. Кодиров, К. Сущность человека в мистических сочинениях Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2013. – № 4/1 (105). – С. 157-162 (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=25583918>

10. Кодиров, К. «Божественная любовь» в газелях Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2013. – № 4/5 (119). – С. 109-114. (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=25588888>

11. Кодиров, К. Описание состояния души и преодоление семи долин в месневи «Семь долин» Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2014. – № 4/2 (133). – С. 147-151. (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=24905736>

12. Кодиров, К. Толкование мистических символов и слов в трактате «Намерения дивана Хафиза» [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2014. – № 4/3 (137). – С. 145-149. (на тадж. яз.). ISSN 2074-1847. <https://elibrary.ru/item.asp?id=24905803>

13. Кодиров, К. Сущность теории «вуджудия» в суфийской поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2014. – № 4/4 (140). – С. 135-139. (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=24905296>

14. Кодиров, К. Мистическое составляющее поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2015. – № 4/1 (159). – С. 157-162. (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=24800180>

15. Кодиров, К. Значение мистической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2015. – № 4/2 (163). – С. 251-255. (на тадж. яз.).

<https://elibrary.ru/item.asp?id=24814045>

16. Кодиров, К. Теория «единобожия» как познание таинства Творца миров в мистической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2015. – № 4/3 (167). – С. 205-208. (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=32471481>

17. Кодиров, К. Слово «во всем он» в мистической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2015. – № 4/4 (171). – С. 149-152. (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=32474126>

18. Кодиров, К. Произведение «Напитки восторга» Мир Сайида Али Хамадани – уникальный источник мистического мировоззрения [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2015. – № 4/5 (174). – С. 101-105. (на тадж. яз.). ISSN 2074-1847.

19. Кодиров, К. Толкование понятие «ахи» (братство) в «Трактат о великодушии» Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2015. – № 4/6 (177). – С. 215-220. (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=24905957>

20. Кодиров, К., Ниёматов, Н. Мир Сайид Али Хамадани представитель учения мистицизма и суфизма [Текст] / К. Кодиров., Н. Ниёматов // Вестник педагогического университета (научный журнал). Сер.: «Литературоведение». – Душанбе, 2015. – № 5 (66). – С. 176-179. (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=26288870>

21. Кодиров, К. Основные элементы суфийской литературы Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Вестник университета (научный журнал). Сер.: «Филологические науки». – Душанбе, 2015. – № 3 (50). – С. 252-255.

22. Кодиров, К. Свод поучительных высказываний в трактате «Минъоль –ул-орифин» Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Вестник педагогического университета (научный журнал). Сер.: «Литературоведение». – Душанбе, 2015. – № 6 (67). – С. 163-166. (на тадж. яз.). <https://elibrary.ru/item.asp?id=26288735>

23. Кодиров, К. Описание процесса Творца в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2016. – № 4/1 (195). – С. 150-156. <https://elibrary.ru/item.asp?id=26321049>

24. Кодиров, К. Отражение тайн и символов в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Сер.: «Филология». – Душанбе: Сино, 2016. – № 4/2 (199). – С. 96-106. <https://elibrary.ru/item.asp?id=26620509>

25. Кодиров, К. Теогонистическая концепция действительности в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Вестник Бишкекского гуманитарного университета им.К. Карасаева (научный журнал). – Бишкек, 2016. – № 3-4 (37-38). – С. 148-150.

26. Кодиров, К. Изображение тайн «любовь в Богу» в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Кыргыз тили жана адабияты (научный журнал). – Бишкек, 2016. – С. 96-99.

27. Кодиров, К. Теория «ваъдати вуджуд» в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Кыргыз тили жана адабияты (научный журнал). – Бишкек, 2016. – С. 99-101.

28. Кодиров, К. Отражение тайн символических терминов в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Вестник Бишкекского гуманитарного университета им.К. Карасаева (научный журнал). – Бишкек, 2016. – № 3-4 (37-38). – С. 103-104. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30020943>

29. Кодиров, К. Тема самосознания человека в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Вестник Бишкекского гуманитарного университета им.К. Карасаева (научный журнал). – Бишкек, 2017. – № 1 (39). – С. 100-102. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30020942>

30. Кодиров, К. Отражение восхождения духа и эманации света в месневи «Семь долин» Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Вестник Бишкекского гуманитарного университета им.К. Карасаева (научный журнал). – Бишкек, 2017. – № 2 (40). – С. 68-70. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29406860>

31. Кодиров, К. «Любовь» и его манифестация с богом в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Вестник Бишкекского гуманитарного университета им.К. Карасаева (научный журнал). – Бишкек, 2017. – № 2 (40). – С. 169-172. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29668793>

32. Кодиров, К. Тайни познания «таухид» в ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызистана (научный журнал). – Бишкек, 2017. – № 2 (40). – С. 206-208. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29222845>

33. Кодиров, К. Идеинные истоки ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров. // Известия вузов Кыргызистана (научный журнал). – Бишкек, 2017. – № 7. – С. 225-228. <https://elibrary.ru/item.asp?id=30502160>

34. Кодиров, К. Раскрытие теории «тайн точки» в трактате «Тайн точки или ирфаническое единство» [Текст] / К. Кодиров. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызистана (научный журнал). – Бишкек, 2017. – № 9. – С. 209-212.

## **II. Башка илимий журналдарда жана басылмаларда жарыяланган китеп, брошюра жана макалалар**

35. Кодиров, К. Трактат «Семь долин» Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Литературно-культурный ежегодник культурного центра

Исламской Республики Иран в Таджикистан «Рудаки». – Душанбе, 2011. – № 32. – С. 26-30 (на перс. яз.).

36. Кодиров, К. Тайны ирфанической поэзии [Текст] / К. Кодиров // Материалы международной научно-теоретической конференции «Философия, математические и естественные науки: проблемы и перспективы». – Курган-Тюбе, 2012. – С. 258-267. (на тадж. яз.).

37. Кодиров, К. Ирфан Мир Сайида Али Хамадани и вопросы самосовершенствования человека [Текст] / К. Кодиров // Материалы республиканской научно-практической конференции «Отвественность родителей в обучения и воспитания детей». – Душанбе: ТНУ, 2012. – С. 4-15. (на тадж. яз.).

38. Кодиров, К. Отражение нравственных качеств человека в трактате «Припасы государей» Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции «Семья как социальный институт и основа развития общества». – Душанбе: ТНУ. 2015. – С. 10-12. (на тадж. яз.).

39. Кодиров, К. «Божественная любовь» в поэтических трактатах Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Центр таджикской иранистики // Сборник научных статей. – Душанбе: Ирфон. 2015. – С. 70-77. (на тадж. яз.).

40. Кодиров, К. Выдержка и терпение – нравственная тема в творчестве Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров // Материалы республиканской научно-теоретической конференции «700 – летию Мир Сайида Али Хамадани», «Году семьи» и международному десятилетию действия вода для жизни 2005-2015 годы». – Душанбе: ТНУ. 2015. – С. 324-325. (на тадж. яз.).

41. Кодиров, К., Муллоахмад, М. Теория «любовь к Богу» в газели Мир Сайида Али Хамадани [Текст] / К. Кодиров., М. Муллоахмад // Мир Сайид Али Хамадани: его эпоха и его значение в цивилизации Центральной Азии. – Душанбе, 2015. – С. 185-193. (на перс. яз.).

**Кодиров Каримжондын 10.01.03 – чет элдер адабияты (тажик адабияты) адистиги боюнча филология илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы» аталган диссертациясынын**

### **РЕЗЮМЕСИ**

**Түйүндүү сөздөр:** Мир Сайид Али Хамадани, тажик-парсы адабияты, ирфандык поэзия, таухид (Кудай менен субстанционалдык биригүү), вахдати вужуд (маңыздын биримдиги), месневи, газель, төрт саптар, маданий салт, аллегориялык образ, ирфан символикасы, солик (календер), метафора.

**Изилдөөнүн объекти:** XIII к. тажик-парсы акыны Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык мурасы.

**Изилдөөнүн максаты:** Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясына илимий талдоо жүргүзүү, тажик-парсы адабиятындагы ирфандык поэзиянын маанисин аныктоо.

**Изилдөөнүн усулу:** Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясын изилдөөдө логикалык, тарыхый-салыштырма усулдар, ошону менен бирге адабият илимпозорунун жана чыгыштаануучулардын эмгектеринде жемиштүү натыйжаларды берген усул, теориялар пайдаланылды.

**Изилдөөнүн натыйжалары жана илимий жаңычылдыгы:** Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясы илимде биринчи жолу толугу менен системдүү түрдө талданды. Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын тажик-парсы адабиятында калыптанып, өнүгүү жолундагы теориялык өзөгү катары тарыхый-социалдык жана адабий башаттарды изилдөөдө Куран жана суннанын таасир берүү даражасы белгиленди. Мир Сайид Али Хамаданинин поэзиясындагы ирфандык символика талданды жана тажик-парсы адабиятындагы Мир Сайид Али Хамаданинин ирфандык поэзиясынын орду жана мааниси аныкталды.

**Пайдалануу үчүн сунуштар:** изилдөөнүн натыйжалары тажик-парсы адабиятын окуп-үйрөнүүдө, ошондой эле окуу программаларын жана окуу китептерин жаңыртууда пайдаланууга болот.

**Пайдалануу чөйрөсү:** диссертациянын материалдары жана анын натыйжалары тажик-парсы адабиятынын тарыхын жана теориясын толуктоого арналып, филология адистигин даярлап чыгарууда жогорку окуу жайларынын окутуучулары менен ортом мектептин жогорку класстагы окуучуларына билим берүүгө багытталат.



## Резюме

диссертационной работы Кодирова Каримджона «Ирфаническая поэзия Мир Сайида Али Хамадани» по специальности 10.01.03. – литература стран зарубежья (таджикская литература), на соискание ученой степени доктор филологических наук

**Ключевые слова:** Мир Сайид Али Хамадани, таджикско-персидская литература, ирфаническая поэзия, таухид (субстанциональное единство с Богом), вахдати вужуд (единство сущего), месневи, газель, четверостишия, культурная традиция, аллегорический образ, ирфаническая символика, солик (странствующий), метафора.

**Объект работы:** ирфаническое наследие таджикско-персидского поэта XIII века Мир Сайид Али Хамадани.

**Цель исследования:** осуществить научный анализ ирфанической поэзии Мир Сайид Али Хамадани, определить значения ирфанической поэзии в таджикско-персидской литературе.

**Методы исследования:** при исследовании ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани были использованы логические, историко-сравнительные методы, а также методы и теории, показавшие свою жизнеспособность в трудах литературоведов и выдающихся востоковедов.

**Результаты исследования и научная новизна:** Впервые в таджикско-персидской литературе полному системному анализу подвергается ирфаническая поэзия Мир Сайида Али Хамадани. Исследованы социально-исторические и литературные истоки формирования и развития ирфанической поэзии в таджикско-персидской литературе, определены степень влияния Корана и сунны как теоретические основы ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани. Анализирована ирфаническая символика в поэзии Мир Сайида Али Хамадани, а также определено место и значение ирфанической поэзии Мир Сайида Али Хамадани в таджикско-персидской литературе.

**Предложения по использованию:** результаты работы могут быть использованы при изучении таджикско-персидской литературы, а также при обновлении и переработке учебных программ и учебников.

**Сфера применения:** материалы диссертации и её итоги призваны пополнить историю и теорию таджикско-персидской литературы, могут быть использованы преподавателями высших учебных заведений при подготовке специалистов по филологии, а также при работе со старшеклассниками школ.

**Resume**  
**of the thesis of Kodirov Karimdzhon "Irfanic poetry of Mir Saiyid Ali Hamadani" on specialty 10.01.03. - Literature of the peoples of the CIS (Tajik literature), for the degree of Doctor of Philology**

**Key words:** World of Sayyid Ali Hamadoni, Tajik-Persian literature, Irfanic poetry, tawhid (substantive unity with God), vahdati vujud (unity of existence), mesnevi, gazelle, quatrains, cultural tradition, allegorical image, Irfanic symbolism, metaphor.

**Object of work:** the Irfanic heritage of the Tajik-Persian poet of the 13th century Mir Sayyid Ali Hamadani.

**The purpose of the research:** to carry out a scientific analysis of the Irfanic poetry of Mir Sayyid Ali Hamadani, to determine the meanings of Irfanic poetry in the Tajik-Persian literature.

**Methods of research:** in the study of Mir Said Ali Khamadani's irrational poetry, logical, historical and comparative methods were used, as well as Mirfi Sayd Ali Khamadani's irrational poetry, logical, historical and comparative methods were used, as well as methods and theories that showed their viability in the writings of literary critics and outstanding orientalists.

**The results of the research and scientific novelty:** For the first time in the Tajik-Persian literature, the complete analysis of the system is analyzed in terms of Irfanic poetry of Mir Sayyid Ali Hamadani, the socio-historical, theoretical and literary sources of the formation and development of Irfanic poetry in Tajik-Persian literature, the degree of influence of the Quran and Sunnah theoretical foundations of the Irfanic poetry of Mir Sayyid Ali Hamadani, analyzed the Irfanic symbolism in the poetry of Mir Sayyid Ali Hamadani, as well as place and significance Irfanic poetry of Mir Sayyid Ali Hamadani in the Tajik-Persian literature.

**Proposals for use:** the results of the work can be used in the study of Tajik-Persian literature, as well as in the updating and revision of curricula and textbooks.

**Scope of application:** the materials of the dissertation and its results are intended to supplement the history and theory of Tajik-Persian literature, can be used by teachers of higher educational institutions in the training of philologists, as well as in working with high school students.